

UiO : **Det juridiske fakultet**

Strafferettslig utilregnelighet etter strl. § 44

Kandidatnummer: 775

Leveringsfrist: 25.04.13

Antall ord:15010

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Oppgavens tema og rettskildebildet	1
1.2	Videre fremstilling.....	1
1.3	Avgrensninger	1
2	RETTSUTVIKLING.....	2
2.1	Den eldste rett.....	2
2.2	Kong Christian den Femtis Norske Lov av 1687	2
2.3	Kriminalloven av 1842	4
2.4	Straffeloven av 1902.....	4
2.4.1	Sikringsinstituttet	5
2.5	Ny straffelov	6
2.5.1	Ikrafttredelse	7
3	HOVEDREGELN OM STRAFFRIHET FOR UTILREGNELIGE LOVBRYTERE	7
3.1	Utilregnelighetsvilkåret	8
3.2	Det medisinske prinsipp	9
3.2.1	Kritikk	12
3.3	Det psykologiske prinsipp	13
4	PSYKOSE.....	14
4.1	ICD-10	15
4.2	Psykosebegrepets vaghet	17
5	BEVISSTLØSHET	19
5.1	Absolutt og relativ bevisstløshet.....	20
5.2	Forhold som kan medføre bevisstløshet	21

5.3	Nedsatt bevissthet	22
6	PSYKISK UTVIKLINGSHEMMET I HØY GRAD	23
6.1	IQ-testing	24
6.2	Psykisk utviklingshemming i lettere grad	24
7	REAKSJONFASTSETTELSE.....	25
7.1	Tvungent psykisk helsevern	25
7.1.1	Lovovertreddelsesvilkåret	26
7.1.2	Gjentakelsesfarevilkåret	29
7.1.3	Samfunnsvernvilket	31
7.2	Tvungen omsorg	32
7.3	Kritikk.....	33
8	BEVIS FOR UTILREGNELIGHET	33
8.1	Bevistemaet	35
8.1.1	Sakkyndigbeviset	36
8.2	Bevisbyrden	38
8.3	Beviskravet	39
8.3.1	Mulige begrunnelser for et senket beviskrav	45
9	NOEN AKTUELLE PROBLEMSTILLINGER	48
9.1	Bør utilregnelige kunne bøtelegges?	48
9.1.1	Bøteleggelse av psykisk utviklingshemmede.....	50
9.2	Favner straffrihetsbestemmelsen for vidt?	50
9.3	Er straffrihetsbestemmelsen diskriminerende overfor mennesker med psykiske lidelser?.....	53
10	VURDERING AV DAGENS ORDNING.....	54
11	LITTERATURLISTE	56

11.1	Juridisk litteratur	56
11.2	Lover.....	57
11.3	Forarbeider.....	58
11.4	Rettsavgjørelser	58
11.5	Artikler.....	59
11.6	Nettdokumenter	61
11.7	Andre rettskilder	62

1 Innledning

1.1 Oppgavens tema og rettskildebildet

Oppgavens tema er strafferettslig utilregnelighet etter straffeloven¹ (heretter strl.) § 44. Det følger av denne bestemmelsen at en gjerningsperson som var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad på handlingstiden, ikke skal straffes. De relevante rettskildefaktorer på strafferettens område er først og fremst lovtekst, forarbeider og rettspraksis, samt juridisk litteratur.

1.2 Videre fremstilling

Innledningsvis vil jeg gi en fremstilling av rettsutviklingen på området, og en generell innføring i hva som ligger i begrepet «utilregnelig». I hoveddelen av oppgaven vil jeg ta for meg de tre ovennevnte straffrihetsgrunner, hvilke reaksjoner utilregnelige lovbreakere kan bli møtt med og bevisproblematikken på området. Bevissspørsmålene er mest aktuelle i psykosetillfeller, og oppgaven vil derfor i hovedsak fokusere på dette. Avslutningsvis vil jeg se nærmere på noen aktuelle problemstillinger utilregnelighet fører med seg.

1.3 Avgrensninger

Oppgaven er avgrenset til kun å omhandle straffrihetsgrunnene psykose, bevisstløshet og psykisk utviklingshemming i høy grad. Andre straffrihetsgrunner som for eksempel lav alder, nødverge, nødrett, lovlig selvtekt, negotiorum gestio (uanmodet nødhjelp) og samtykke vil derfor ikke bli behandlet. Oppgaven vil heller ikke ta for seg bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus, jf. strl. § 45, men det vil for sammenhengens del nevnes i forbindelse med de tilfeller hvor gjerningspersonen har handlet i atypisk rus.

¹ Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10

2 Rettsutvikling

2.1 Den eldste rett

Selv om det i dag er en selvfølge for de fleste at man ikke kan eller bør straffe barn, personer med utviklingshemninger eller med sterke sinnslidelser, har det ikke alltid vært slik. Ser man helt tilbake til det som ofte betegnes som ættesamfunnenes primitive strafferett², ble ikke subjektive forhold ved gjerningspersonen, som for eksempel mentale tilstander, vektlagt. Fokuset lå den gang alene på lovbruddets objektive side, altså var det avgjørende for utfallet hva som hadde skjedd. Dette innebar at både barn og gjerningspersoner med sinnslidelser ble stilt til ansvar for de lovovertridelser som de begikk. Senere ble det rettet blikk mot lovbrysterens subjektive forutsetninger, altså hans evne til å forstå de følger atferden hadde ført til. Så tidlig som i antikk gresk rett, og den senere romerretten, ble det utformet bestemmelser som vedrørte behandling av gjerningspersoner med psykologiske avvik.³ Ser vi til Norge og norrøn rett, gjaldt det her regler om det som ble kalt «gal manns drap».⁴ Videre ble det i Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 innlemmet en bestemmelse som innebar at en «gal» drapsmann, i motsetning til drapsmenn uten mentale lidelser, ikke behøvde å flykte fra landet. Dette unntaket gjaldt imidlertid bare i den tid sinnslidelsen besto.⁵

2.2 Kong Christian den Femtis Norske Lov av 1687

De ovennevnte lovbestemmelsene innebar imidlertid ingen alminnelig regel om utilregnelighet, og det ble heller ikke innført ved Kong Christian den Femtis Norske Lov av 1687 (heretter Norske Lov).⁶ Det ble imidlertid utformet en bestemmelse som vedrørte

² Anners (1996) s. 13-20.

³ SOU 2002: 3 s. 163.

⁴ Hennum (2008) s. 7.

⁵ Mannhelgebolken kapittel 10 (9).

⁶ Kong Christian den Femtis Norske Lov av 14. april 1687.

drapsmenn som begikk mord i «villelse og raseri».⁷ Disse skulle ikke dømmes til døden, i motsetning til andre som begikk drap. Loven ble oppfattet som en «...*alminnelig regel om strafferettslig utilregnelighet for personer som hadde begått lovbrudd i 'villelse og raseri'*»,⁸ men favnet et smalt forhold. Den rørte bare ved «...*den mest fremskredende form for sinnssykdom (raseri) og ga straffrihet bare når den opptrådte sammen med villelse (hallusinasjoner og vrangforestillinger)*».⁹ Begrepsbruken i bestemmelsen har likheter med det som i dag klassifiseres som psykoser.¹⁰

Mindre alvorlige sinnslidelser ble også omtalt i Norske Lov. Vanvittighet ble brukt som betegnelse på «medfødt svaksinn», et begrep som svarer til det vi i dag karakteriserer som psykisk utviklingshemming. En tredje inndeling var avsindighet, som beskrev det «ervervede svaksinn». Dette var tidligere friske mennesker som hadde utviklet en mildere variant av en alvorlig sinnslidelse. Det ble altså i loven benyttet en tredeling av sinnssykdommene (raseri, vanvittighet og avsindighet), hvorav kun raseri medførte utilregnelighet.¹¹

Hvis en gjerningsperson ble ansett som straffri på grunn av utilregnelighet, fantes det i Norske Lov 1-17-7 hjemmel for at domstolene i stedet kunne dømme vedkommende til forvaring.¹² På den tiden innebar dette at den dømte ble sperret inne i private gårder, dårekister, arbeidsanstalter, fattighus, arresthus, eller i særskilte offentlige pleieinstitusjoner (såkalte dollhus).¹³

⁷ Norske Lov 6-6-17.

⁸ Røstad (1974) s. 187.

⁹ Røstad (1974) s. 187.

¹⁰ Hennum (2008) s. 7.

¹¹ Hennum (2008) s. 7.

¹² Hennum (2008) s. 7.

¹³ Røstad (1974) s. 187.

2.3 Kriminalloven av 1842¹⁴

I all hovedsak gjaldt Norske Lovs regler om utilregnelighet inntil Kriminalloven av 1842 ble vedtatt. Her finner vi den første generelle bestemmelse om fritak av straff ved utilregnelighet: «De handlinger er straffrie, som forøves af Galne eller Afsindige eller af dem, som Forstandens brug ved Sygdom eller Alderdoms-Svaghed er berøvet.»¹⁵

Det ble differensiert mellom på den ene siden gale eller avsindige og på den annen sykdom eller alderdom når det gjaldt beviskravet for utilregnelighet. For gale og avsindige ble det lagt til grunn et rent medisinsk kriterium, slik at dersom sinnstilstanden ble påvist, var dette tilstrekkelig. For sykdom og alderdom var det derimot krav om årsakssammenheng, altså et psykologisk kriterium, hvor det måtte bevises at det var sykdom eller alderdom som hadde strippet gjerningspersonen for «forstanden». Videre omhandlet kriminalloven kapittel 7 § 3 bevisstløshet. Av denne bestemmelsen fremgikk det at en gjerningsperson var straffri dersom han ikke selv var skyld i den bevisstløse tilstanden. Det medisinske og psykologiske prinsipp vil bli behandlet nærmere nedenfor i punkt 3.2 og 3.3.

2.4 Straffeloven av 1902

22. mai 1902 ble dagens straffelov vedtatt, og denne inneholdt for det første en bestemmelse om utilregnelighet for bestemte grupper lovbrøyt, men ga i tillegg anvisning på en strafferettslig særreaksjon, nemlig sikring.¹⁶ Den dagjeldende regel om utilregnelighet § 44 lød som følger: «*En handling er ikke straffbar, naar den handlende ved dens foretagelse var sindssyk, bevistløs eller iøvrigt utilregnelig paa grund af mangelfuld udvikling af sjælseverne eller svækkelse eller sygelig forstyrrelse af disse eller formedelst tvang eller overhængende fare*».

¹⁴ Lov angaaende Forbrydelser av 20. august 1842.

¹⁵ Kriminalloven av 1842 kap. 7 § 2.

¹⁶ Hennum (2008) s. 8.

Med denne bestemmelsen ble det blandede system med todelingen mellom det medisinske og psykologiske prinsipp i Kriminalloven opprettholdt. Dersom personen var bevisstløs eller sinnsyk behøvdes det ingen videre bevisføring for at utilregnelighetsvilkårene var oppfylt, men for de øvrige grupper var det krav om en vurdering av om tilstandene førte til utilregnelighet. Utilregnelige lovbyggere kunne dømmes til sikring etter straffeloven § 39, som innebar et tidsubestemt opphold i sinnssykeasyl, kuranstalt, pleieanstalt eller arbeidshus. Da reglene om sikring kom ble de sett på som nyskapende, og de fikk mye oppmerksomhet. Som jeg kommer tilbake til nedenfor, ble reglene til tross for dette lite brukt, og det ble igangsatt en lovrevisjon.¹⁷ Endringene medførte at todelingen ble fjernet, og man gikk over til et rendyrket medisinsk prinsipp for avgjørelse av utilregnelighetsspørsmålet. Den vedtatte endring av strl. § 44 lød den gang slik: «*En handling er ikke straffbar, når gjerningsmannen ved dens foretagelse var sinnssyk eller bevisstløs*». Den viktige forskjellen her er at både psykoser og sterk psykisk utviklingshemming var omfattet av begrepet «sinnssyk».¹⁸

2.4.1 Sikringsinstituttet

Kriminalloven av 1842 gav ikke anvisning på noen strafferettslig særreaksjon overfor utilregnelige lovbyggere. Man måtte i slike tilfeller falle tilbake på de regler som ble utformet i sinnssykeloven¹⁹ av 1848.²⁰ Da vi fikk straffeloven av 1902 ble sikringsinstituttet innført.

Den opprinnelige strl. § 39 fastsatte at retten kunne idømme visse særforanstaltninger når tiltalte ble frifunnet som utilregnelig eller idømt nedsatt straff for «formindsket tilregnelig», og retten fant at han på grunn av sin sinnstilstand var farlig for rettssikkerheten. De forholdsregler som retten kunne beslutte anvendt, var anvisning av eller forbud mot et

¹⁷ Høyér/Syse (1991) s. 413.

¹⁸ Hennum (2008) s. 8.

¹⁹ Lov av 17. august 1848 om Sindsyges Behandling og Forpleining.

²⁰ NOU 1974: 17 s. 72 første spalte.

bestemt oppholdssted, anbringelse i arbeidshus, sinnssykeasyll eller kur- eller pleieanstalt. Det skulle etter de opprinnelige regler ikke fastsettes noen lengstetid, og forholdsregelen skulle etter lovens bestemmelse først oppheves når departementet, etter innhentet legeerklæring, fant at den ikke lenger var nødvendig.

Sikringsinstituttet fikk imidlertid ingen stor praktisk betydning, da særreaksjonene ikke i særlig grad ble tatt i bruk av domtolene. Ved utgangen av 1924 var bestemmelsen bare benyttet i 24 tilfeller, og i alle disse var det gitt anvisning om anbringelse på arbeidshus.²¹

På bakgrunn av dette ble det allerede i 1922 besluttet å revidere sikringsinstituttet, en arbeidsoppgave som tilfalt Straffelovkomiteen, under ledelse av professor Jon Skeie.

I sitt lovutkast av 1925 gikk komiteen inn for en betydelig utvidelse i anvendelsesområdet for sikring. Forslaget innebar at vilkårene for å idømme sikring ble dempet, og at rammen for de sikringsmidler som skulle kunne iverksettes ble utvidet. Reglene som ble foreslått ble i hovedsak vedtatt, og trådte i kraft 22. februar 1929. De reviderte reglene fikk gjennomslag i rettspraksis, og ble stående frem til vi fikk dagens regler ved revisjonen som trådte i kraft 1. januar 2002.

2.5 Ny straffelov²²

Ny strl. § 20 første ledd litra b til d svarer til någjeldende strl. § 44. Den aktuelle del av bestemmelsen lyder slik: «For å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet. Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er [...] b) psykotisk, c) psykisk utviklingshemmet i høy grad, eller d) har en sterk bevissthetsforstyrrelse.» Dette medfører en endring fra begrepet «bevisstløs». Språklig er

²¹ NOU 1974: 17 s. 72 første spalte.

²² Lov om straff av 20. mai 2005 nr. 28, heretter ny straffelov.

det nye begrepet noe videre.²³ Det fremgår imidlertid klart av forarbeidene at endringen i ordlyden kun er språklig, og ikke skal medføre noen realitetsendring.²⁴

2.5.1 Ikrafttredelse

Ikrafttredelsen av den nye loven er grunnet politiets IKT-utfordringer blitt utsatt flere ganger. I en ny rapport fra Politidirektoratet meldes det at loven trolig ikke vil kunne tre i kraft i sin helhet før i 2021, og at oppstart kan skje tidligst i 2015.²⁵ Dette innebærer for det første at det innen den tid vil kunne foretas ytterligere endringer i både lovtekstens ordlyd og hvilken forståelse som skal legges til grunn. For det annet vil også utredningen fra Utilregnelighetsutvalget (som omtales i punkt 10) være avgitt innen den tid, noe som avhengig av innholdet vil kunne medføre endringer. Det vil for eksempel være av betydning om utvalget velger å stå fast ved det medisinske prinsipp, eller om det fremlegges forslag om et blandet system.

3 Hovedregelen om straffrihet for utilregnelige lovbreakere

I norsk rett er det forutsatt at for å ha strafferettslig skyld, må gjerningsmannen ha en viss grad av modenhet og sjelelig sunnhet. Dette fremgår av straffelovens kapittel 3, som inneholder betingelser for straffbarhet. Den som ikke oppfyller betingelsene er strafferettslig utilregnelig. Straffeloven av 1902 bruker ikke uttrykkene tilregnelig og utilregnelig, men det er ikke tvilsomt at de har hevd i juridisk terminologi.²⁶ Begrepene er i tillegg tatt i bruk igjen i den nye straffeloven.²⁷ Dersom det skal reageres overfor en utilregnelig gjerningsperson er det bare beskyttelsestiltak uten karakter av straff som vil være aktuelt.

²³ Hennum (2008) s. 12.

²⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) punkt 15.5.4.

²⁵ <http://www.pf.no/id/24063>

²⁶ Andenæs (2004) s. 288.

²⁷ Se blant annet §§ 20, 67 og 98 (ikke i kraft).

3.1 Utilregnelighetsvilkåret

Anders Løvli har beskrevet utilregnelighetsvilkåret på følgende måte: «Kravet om tilregnelighet hviler på to fundamentale skiller som ligger til grunn for vår forståelse av verden og menneskets plass i denne. For det første den såkalte kropp/sjel-todelingen, som angår forholdet mellom kroppslige tilstander og bevissthet. For det andre den nært knyttede sontringen mellom det objektive/ytre og det subjektive/indre, som angår forholdet mellom verden med sine materielle betingelser og verden slik den fremstår hos det enkelte individ.»²⁸ Rammen for diskusjonen om hva som skal kreves for å bli ansett som tilregnelig, vil dermed bero på hvilke betraktninger man legger til grunn for forholdet mellom det subjektive/indre og det objektive/ytre, sammenholdt med en verdibasert betraktning av hvilke handlinger som bør medføre straff.²⁹ I det følgende vil terminologien subjektiv/objektiv bli benyttet.

De øvrige bevissthetstilstander forutsatt i strafferetten, spesielt det skyldkrav som følger av læren om forsett, tydeliggjør innholdet i og karakteren av de tilstander som begrepet tilregnelighet betinger.³⁰ Det er et minimumsvilkår for å kunne konstatere forsett at den tiltalte var klar over alle de objektive deler av gjerningsbeskrivelsen i det aktuelle straffebudet. Dette omtales som det strafferettslige dekningsprinsipp, og det innebærer et krav om sammenheng mellom det subjektive og det objektive – altså mellom gjerningspersonens subjektive utviste skyld og den objektive gjerningsbeskrivelsen i straffebudet.³¹ Dersom gjerningspersonen har en psykologisk tilstand som medfører at han er strafferettslig utilregnelig, kan denne diagnosen være av en slik karakter at man må utelukke at det er handlet med forsett. Det er imidlertid ingen automatikk i dette, en

²⁸ Løvlie (2012) s. 159.

²⁹ Løvlie (2012) s. 159.

³⁰ Løvlie (2012) s. 160.

³¹ Løvlie (2012) s. 160.

utilregnelighetsdiagnose hindrer ikke at gjerningspersonen undertiden har handlet forsettlig.³²

I Rt. 2005 s. 104 konkluderte den sakkyndige med at tiltalte på handlingstiden befant seg i en «dyptgående psykotisk tilstand med en meget alvorlig virkelighetsforstyrrelse», og Høyesterett fant at han var strafferettslig utilregnelig. Sinnstilstanden hindret imidlertid ikke at det ble konstatert at gjerningspersonen hadde handlet med forsett i relasjon til skadeserstatningsloven. Han ble dermed idømt erstatningsansvar, med den begrunnelse at «[h]an hadde innsikt i handlingen, hva han ønsket å gjøre og var bevisst for tid, sted, situasjonen og sin egen rolle».³³

3.2 Det medisinske prinsipp

I norsk rett praktiseres det medisinske (også kalt biologiske) prinsipp. Prinsippet innebærer at det avgjørende for utilregnelighetsspørsmålet er om man finner at gjerningspersonen hadde en diagnose på handlingstiden.³⁴ Det er blitt ansett som uheldig at spørsmålet om gjerningspersonen skal være straffri overlates til dommerens skjønn.³⁵ En slik ordning vil kunne medføre at det blir store forskjeller mellom hvordan straffrihetsregelen praktiseres i de ulike rettskretser. Det må i tillegg bemerkes at en dommer ikke har faglig kompetanse til alene å avgjøre et slikt spørsmål. Dette har blant annet vært begrunnelsen for at man har valgt det medisinske/biologiske prinsipp i norsk rett.

Loven bestemmer at utilregnelighet skal avgjøres på bakgrunn av medisinske og biologiske symptomer ved den tiltaltes tilstand.³⁶ Etter norsk rett kreves det dermed ingen årsakssammenheng mellom lovovertrедelsen og gjerningspersonens sinnslidelse. I praksis

³² NOU 1974: 17 s. 153 og Andenæs (2004) s. 240-241.

³³ Rt. 2005 s. 104, avsnitt 50.

³⁴ Jacobsen (2004) s. 39.

³⁵ Se nærmere Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 26-29.

³⁶ NOU 2001: 12 s. 55 avsnitt 6.2.8.

vil de oppnevnte sakkyndige måtte besvare spørsmål på om eksempelvis lovovertrederen innehar en alvorlig sinnssykdom, og gi et avkreftende eller verifiserende svar på dette. Dette vil følgelig påvirke domstolens avgjørelser, om enn ikke ved nødvendighet - domstolen er i sin fulle rett til å fravike de sakkyndiges vurdering.³⁷

Det medisinske prinsippet medfører altså at det er den biologiske konklusjon (diagnosen) som i seg selv er den determinerende årsaken for hvorvidt gjerningsmannen blir beskrevet som tilregnelig. Kausaliteten mellom den aktuelle diagnosen og lovbruddet blir ikke gjenstand for debatt – når personen har blitt klassifisert som psykotisk jf. strl. § 44, blir vedkommende følgelig betegnet som utilregnelig og straffri.³⁸

Omfattende arbeid vedrørende utilregnelighetsspørsmålet påviste et ønske om en klar begrepsidentitet for både det medisinfaglige og rettsvitenskapelige psykosebegrepet. Fundamentet var at man ønsket at medisinske retningslinjer skulle være det rettslige verktøy, og ha som primært mål å identifisere subjektive fenomener som medførte en realitetsbrist i så alvorlig grad at den talte for straffrihet. I domstolspraksis ble det tillagt stor betydning hva det psykiatriske fagfeltet definerte som psykose, og at denne begrepsidentiteten mellom det rent psykiatriske og rettslige altså var ønskelig slik at domstolens skjønn i minst mulig grad var utslagsgivende: «Utilregnelighetstilstandene må beskrives i en terminologi som er anerkjent i den psykiatriske vitenskapen».³⁹

I forbindelse med bruken av strl. § 44 er det blitt fremhevet i forarbeidene at selv om man ikke formelt er bundet av ICD (se nærmere punkt 4), er det utvilsomt «... en nær sammenheng mellom det alminnelige psykiatriske diagnosesystem og rettspsykiatrien. Vanligvis er begrepsbruken sammenfallende».⁴⁰ Men på den annen side ble det i

³⁷ NOU 2001: 12 s. 55 avsnitt 6.2.8.

³⁸ Høyér/Dalgard (2002) s. 247.

³⁹ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 28, jf. s. 22. Se også NOU 1990: 5 s. 41-42, og Rt. 2008 s. 549, avsnitt 28-29.

⁴⁰ NOU 1990: 5 s. 42.

forbindelse med spørsmålet om straffrihet konstatert at de rammer ICD-systemet ga anvisning på favnet for vidt. Årsaken var at den begrepsbruk som følger av diagnosesystemet ikke tar hensyn til psykosens alvorlighetsgrad: «Norsk diagnostisk praksis vil således fortsatt i noen tid måtte akseptere det forhold at en person kan ha en psykisk lidelse som finnes under psykosedelen av diagnosesystemet, uten at han på det aktuelle tidspunkt er å anse som psykotisk. Utvalget ønsker imidlertid at straffelovens absolutte utilregnelighetsregel skal basere straffriheten på symptomer som er tilstedeværende på gjerningstiden. Dette er bakgrunnen for at utvalget i sitt utkast til ny § 44 har valgt formuleringen «den som på handlingstiden var psykotisk.»⁴¹ På dette tidspunkt var det klassifiseringsverktøyet ICD-9 som var gjeldende, men forarbeidenes terminologi var ikke direkte knyttet til diagnosesystemet, ei har heller det nåværende systemet ICD-10 en slik relasjon i begrepsbruken. Derimot ble det fokusert på psykose som et begrep det var felles enighet om i den medisinske/psykiatriske fagdisiplin.⁴²

Etter lovendringen i 2002 hvor «sinnssyk» ble byttet ut med begrepet «psykotisk», ble sammenhengen mellom de to psykosebegrep, det rettslige og det medisinske, tydeliggjort. I tillegg ble det foreslått at loven også burde beskrive at man med begrepet psykoselidelse i alminnelighet forstår «manglende evne til realistisk vurdering av ens forhold til omverdenen». Dette forslaget fikk dog ikke gjennomslag.⁴³ Enheten i begrepsdefinisjonen for psykosebegrepet mellom rettsvitenskapen og det medisinske er viderført også i forarbeidene til straffeloven av 2005: «Psykose i strafferettslig forstand er de tilstander som psykiatrien til enhver tid regner som psykose».⁴⁴

⁴¹ NOU 1990: 5 s. 39. Se også s. 38 og 51.

⁴² Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 28, med henvisning til begrunnelsen gitt i NOU 1974: 17, se s. 42-48.

⁴³ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 28-29.

⁴⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 217.

3.2.1 Kritikk

At vi i norsk rett har valgt å følge det medisinske/biologiske prinsipp fullt ut, har vært kritisert fra flere hold,⁴⁵ men prinsippet er så langt opprettholdt i norsk rett. Blant annet har det blitt argumentert med at fritak for straff er i stid med enkelte terapautiske synspunkter. At pasienten ansvarliggjøres for sine handlinger er en stor del av psykoterapien. Det har blitt vist til at det delvis er ved fokus på at pasienten selv har påvirkning på og ansvar for sin egen atferd at personen er i stand til forbedring av symptomene.⁴⁶

Enkelte har hevdet at «det er en menneskerett å kunne stå til ansvar for sine handlinger og gjøre opp for dem».⁴⁷ Mot dette kan det imidlertid anføres at i de tilfeller at gjerningspersonen er utilregnelighet, foreligger det ingen reell ansvarsevne.⁴⁸ Men å stå til ansvar for sine gjerninger er for mange et særs viktig behov, som kan ha rot i menneskets sosiale natur – et ønske om å gjenopprette en sosial balanse. Det er hevdet at dersom en gjerningsperson sykeliggjøres, vil muligheten for dette forsvinne inn i et mer tidsubestemt «behandlingsopplegg». Videre er det sannsynlig at flere gjerningsmenn opplever det som besværende å få merkelappen sinnsyk eller lignende.⁴⁹

På den annen side er det blitt hevdet at det medisinske prinsipp ikke favner vidt nok. Det er i denne forbindelse hevdet at definisjonen av hvilke sinnstilstander som fritar for straff burde utvides. Dette gjelder spesielt psykiske avvik som kan sidestilles med psykose.⁵⁰

⁴⁵ Se blant annet Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 29 og Høyre/Dalgard (2002) s. 249.

⁴⁶ Høyre/Dalgard (2002) s. 249.

⁴⁷ Høyre/Dalgard (2002) s. 249.

⁴⁸ Warberg (2003) s. 238.

⁴⁹ Warberg (2003) s. 238.

⁵⁰ Høyre/Dalgard (2002) s. 249.

3.3 Det psykologiske prinsipp

Etter det psykologiske (også kalt «det metafysiske») prinsipp, vil det avgjørende for tilregnelighetsspørsmålet være tiltaltes evne til «fri viljesbestemmelse» og innsikt.⁵¹ Det innebærer at det bestemmende for utfallet er hvorvidt sinnslidelsen har påvirket den foretatte handling. En følge av dette er at tiltalte kan bli stilt til ansvar for ett forhold, og ansett straffri for ett annet.⁵²

Det har blitt vekslet mellom bruken av det medisinske og psykologiske prinsipp som system for utilregnelighet i norsk rett gjennom historien. Da straffeloven av 1842 trådte i kraft ble det biologiske systemet iverksatt kategorisk innenfor de samling av lidelser hvor subjektiv straffeskyld i det hele tatt var utelukket. Lovens kapittel 7 § 2 beskrev, som behandlet innledningsvis, at de gjerninger som ble utført av sinnssyke (“galne eller afsindige”) skulle bli fritatt for straff, og videre var det i § 3 lovfestet at personer som var blitt bevisstløse uten å selv være skyld i dette, var fritatt straff for de lovbrudd disse hadde begått all den stund de var bevisstløse.⁵³

Norge har i dag ulik praksis sammenlignet med store deler av verden når det gjelder vektlegging av de to prinsippene.⁵⁴ Et flerdimensjonert system hvor det blandes både psykiatriske og diagnostiske kriterier, samt tilleggskriterier, er den formen som er mest vanlig i andre land. Et blandet system med både det biologiske og psykologiske prinsipp var det som tidligere nevnt i straffeloven av 1902, men lovendringen i 1929 ble det biologiske prinsippet det eneste systemet, jf. strl. § 44.⁵⁵

⁵¹ Andenæs (2004) s. 288

⁵² NOU 2001: 12 s. 55 punkt 6.2.8

⁵³ Viser her til kildehenvisninger under kapittel 2.

⁵⁴ Høyér/Dalgard s. 248.

⁵⁵ NOU 2001: 12 s. 55 avsnitt 6.2.8.

4 Psykose

Det følger av strl. § 44 at en lovbrøyer som var «psykotisk» i gjerningsøyeblikket ikke kan straffes. Hva som kjennetegner en psykose er i Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) beskrevet på følgende måte: «Det er i dag enighet blant psykiatere om at det som først og fremst kjennetegner en psykose, er at forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret. Evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger mangler. Den psykotiske mister ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger. De intellektuelle funksjoner kan derimot være i behold. Grensen mellom psykoser og andre sjelelige lidelser er ikke skarp.»⁵⁶

At en gjerningsperson som har en vesentlig annen virkelighetsoppfatning enn andre, og på det grunnlag ikke kan bebreides for de handlingsvalg han tar, ikke skal straffes, er det sentrale hensyn bak regelen i strl. § 44.⁵⁷ Hensynet bak strl. § 44 og det sentrale kriterium for at det foreligger en psykose i psykiatrisk forstand er dermed sammenfallende. Eksempler på psykiatriske diagnoser som medfører strafferettslig utilregnelighet er schizofreni, paranoia, manisk depressiv psykose, delirium tremens og senil demens. En psykose er ikke nødvendigvis en kronisk tilstand, men den *kan* være det.⁵⁸

Det bemerkes i tillegg at psykose ikke må forveksles med psykopati. Siden psykopati er en personlighetsforstyrrelse, innebærer den ikke en endret virkelighetsoppfatning slik tilfelle er for psykoser. Personlighetsforstyrrelsen påvirker bare psykopatens holdning til andre, og en gjerningsperson som lider av psykopati vil derfor bli ansett som strafferettslig tilregnelig og kan dertil idømmes straff.⁵⁹

⁵⁶ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22.

⁵⁷ Eskeland (2006) s. 329.

⁵⁸ Eskeland (2006) s. 329.

⁵⁹ Eskeland (2006) s. 329.

Det kan i mange tilfeller være vanskelig å avgjøre om personen man står overfor er tilregnelig eller ikke. Dette skyldes at verken skillet mellom psykoser og andre sinnslidelser, eller mellom høygradig utviklingshemming og andre grader av psykisk utviklingshemming er klart avgrenset. Ved spørsmålet om den tiltalte var psykotisk på handlingstiden forsterkes denne problematikken, da gjerningspersonen kan være fri for sinnslidelsen når saken skal behandles for domstolene.⁶⁰ Dersom en av sakens parter reiser spørsmål om tiltalte var psykotisk eller psykisk utviklingshemmet på handlingstiden, vil det i praksis i så og si alle tilfeller oppnevnes en sakkyndig til å uttale seg om dette forhold.⁶¹ Som jeg har vært inne på, vil ikke domstolene formelt sett være bundet av de sakkyndiges uttalelser, men i de aller fleste tilfeller vil deres konklusjon bli lagt til grunn. I praksis medfører dette at det er rettspsykiaterne som avgjør om tiltalte var utilregnelig på handlingstiden, i stedet for domstolene.⁶²

Psykose som begrep var opprinnelig tilknyttet bestemte diagnostiske kategorier, uavhengig av den psykiske lidelses alvorlighetsgrad. I dag har psykosebegrepet et mer spesifikt innhold, og anvendes for å påpeke *graden av forstyrrelse* knyttet til de ulike diagnostiske kategorier. Det det derimot ikke er endret på er den praksis hva angår straffritak i forbindelse med psykisk sykdom.⁶³

4.1 ICD-10

Psykoselidelser og relaterte diagnoser blir påvist etter standardiserte retningslinjer i Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer (ICD-10), utgitt av Verdens helseorganisasjon (WHO). ICD-10 betegnes som retningslinjebasert, det vil si at de diagnostiske områder som omfattes ikke er ment å fungere som sjekklister, men snarere en angivelse av relevante symptomer innenfor den

⁶⁰ Eskeland (2006) s. 330.

⁶¹ Eskeland (2006) s. 330.

⁶² Eskeland (2006) s. 330.

⁶³ Høyér/Dalgard (2002) s. 227.

spesifikke lidelse. Sammen med klinisk skjønn utgjør dette grunnlaget for fastsettelse av diagnose. I praksis er det dog normalt blant psykiatere å beskrive klassifikasjonssystemet som basert på kriterier.⁶⁴

Når det gjelder psykose i ICD-10 er det betegnet såkalte positive og negative symptom, og det skilles mellom disse når det gjelder ulike psykoselidelser. Diagnosesystemet avgrenser positivt med symptomer og beskrivelser, og i likhet avgrenses det negativt med symptomer som heller forstås å være symptomer på andre lidelser. Eksempelvis er paranoid psykose (F22) i ICD-10 positivt avgrenset ved ulike typer vrangforestillinger som faller innunder denne spesifikke lidelsen, og videre negativt avgrenset ved angivning av hvilke vrangforestillinger som heller dekkes av andre lignende lidelser. Generelt er avgrensningene basert på symptomenes ulike karakteristikk, men også deres grad av alvorlighet, intensitet, funksjonsnedsettelse og delvis varighet. Et sentralt skille er mellom bruken av psykose og psykotisk som begrep, da personer gjerne kan være under behandling og følgelig i remisjon fra sin psykoselidelse – de har altså en psykoselidelse, men er ikke psykotisk.⁶⁵

I forlengelsen av dette går det frem av lovforarbeidene til den nye lovgivningen om psykisk helsevern⁶⁶ at når pasientens psykotiske symptomer er under kontroll, vil den strafferettslige betegnelsen psykotisk heller ikke gjelde, og det er med det ikke mulig at gjerningspersonen tilstås straffrihet.⁶⁷ Det kan imidlertid være en formildende omstendighet som medfører at lovbryteren idømmes en lavere straff eller til en mildere straffart i samsvar med strl. § 56 litra c.

⁶⁴ Løvlie (2012) s. 160.

⁶⁵ Løvlie (2012) s. 161.

⁶⁶ Lov av 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven).

⁶⁷ Høyer/Dalgard (2002) s. 227.

Psykose som psykologisk tilstand er spesielt karakterisert ved opphevet eller sterkt redusert realitetskontakt. Dette medfører en mangelfull evne og mulighet til å reagere på normale sanseinntrykk, og ofte er kognisjoner, emosjoner og atferd hemmet i betydelig grad. For den sinnslidende vil psykosesymptomene oppleves som virkelighetsnære, eksempelvis vil hørselshallusinasjoner bære preg av sterk realisme, og det kan være svært vanskelig for en psykotisk person å skille mellom reelle og hallusinererte persepsjoner. For den psykotiske vil hallusinasjonene ha et absolutt virkelighetspreg.⁶⁸

De spesifikke symptomer på psykose er i særdeleshet *sansebedrag, tankeforstyrrelser, affektive forstyrrelser og forstyrrelse av kontaktevnen*. Videre befinner disse symptomene seg under følgende hovedkategorier av psykiske lidelser: *lidelser med dominerende tenknings- og kontaktforstyrrelser, stemningslidelser, forvirringstilstander og sløvhetstilstander*.⁶⁹

4.2 Psykosebegrepets vaghet

Psykosebegrepets innhold har vært gjenstand for diskusjon både i rettsvitenskapen og i medisinske fag.⁷⁰ Den rettsmedisinske kommisjons psykiatriske gruppe har eksempelvis i en høringsuttalelse anført at psykose ikke er klart definert i medisinsk diagnostisk forstand.⁷¹ Følgelig er det på det rene å omtale psykosebegrepet som vagt, og uten entydige grenser for hva som omfattes og hva som faller utenfor.⁷² Fra et rettslig ståsted har det i forbindelse med begrepets fravær av konkret og klart innhold blitt uttalt av Straffelovrådet (med støtte fra Straffelovkommisjonen, Særreaksjonsutvalget og departementet) at det burde vedtas en skjønnsmessig regel om straffritak som gjelder lovovertridere uten

⁶⁸ Høyer/Dalgard (2002) s. 227.

⁶⁹ ICD-10 kapittel 5 og Høyer/Dalgard (2002) s. 227.

⁷⁰ Se for eksempel Torgersen (2012), Andenæs (2004) s. 303, og Sundby (1976) s. 68-69.

⁷¹ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 217-218. Se også s. 224.

⁷² Løvlie (2012) s. 163.

psykose, men som har klare psykologiske avvik. Denne bestemmelsen vil være et supplement til den absolutte straffrihetsregelen som gjelder i dagens rett.

Det har blitt hevdet at en slik bestemmelse i prinsippet også kunne være gjeldende om det så skulle være et klart avgrenset psykosebegrep, men det påpekes at «forslaget [blant annet var] begrunnet med at det ikke går en skarp grense mellom psykoser og mindre dyptgående abnormtilstander, sammenholdt med at de legislative grunnene for at straffrihet kunne gjøre seg gjeldende for personen som falt utenfor de absolutte utilregnelighetsreglene.⁷³ Det ble påpekt at mangel på adekvate alternativ når straff ikke burde benyttes, kunne føre til et «elastisk» psykosebegrep.⁷⁴ Riktignok er det også enkelte tilfeller hvor psykosebegrepet har blitt anvendt i en slik «elastisk» betydning.⁷⁵ Det var dog ikke flertall i Stortinget for denne fakultative regelen for straffritak, og resultatet ble adgang til enten å idømme lavere straff eller en mindre alvorlig straffart gjeldende for aktuelle tilfeller.⁷⁶

I 2006 oppnevnte Justis- og politidepartementet en utredningsgruppe som ble bedt om å gjennomføre en etterkontroll av reglene om utilregnelighet. Dermed ble spørsmålet om det burde innføres en fakultativ straffrihetsregel satt på vent.⁷⁷ Utredningsgruppen konkluderer i sin rapport med at det ikke er grunnlag for å innføre en slik straffritaksregel. Dette er begrunnet med henvisning til regelen om straffnedsettelse i strl. § 56 litra c, og rettspraksis under straffeloven § 44.⁷⁸ Det er blitt hevdet at utredningsgruppen har konkludert uten å foreta en prinsipiell drøftelse, og at grunnlaget er noe spinkelt.⁷⁹

⁷³ Løvlie (2012) s. 163 og Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 30-35.

⁷⁴ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 30.

⁷⁵ Mæland/Sagfossen/Revis (2008) s. 217.

⁷⁶ Innst.O. nr. 34 (1996-1997) punkt 5.4.

⁷⁷ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 225.

⁷⁸ Mæland/Sagfossen/Revis 2008 s. 220.

⁷⁹ Løvlie (2012) s. 164.

Det er hovedsakelig to forhold som ligger til grunn for psykosebegrepets vaghet. Først kan det bemerkes at de symptomer som beskriver psykoselidelser på et medisinsk grunnlag til en viss grad er diffuse i seg selv.⁸⁰ For eksempel vil de begreper som betegner relasjonene mellom individet og den ytre verden være vanskelig å konkretisere, som gjengitt i sitatet fra Ot.prp. nr 87 (1993-1994) under punkt 4 ovenfor; «forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret», «evnen til å reagere adekvat» og «mister ofte kontrollen».⁸¹

Begreper som betegner denne relasjonen ser man også i ICD-10, hvor vrangforestillinger innhold beskrives med ord som «forfølgelse, grandiositet, erotomani, sjalusi, kverulans, forgiftning, smitte eller sykdom (ikke-bisarre vrangforestillinger)».⁸² I tillegg til at de retningslinjer som foreligger i klassifikasjonssystemet og i fagdisiplinens beskrivelse av psykosebegrepet er uklare, er det for det annet også vesentlig å ta i betraktning det såkalte kliniske skjønn, som skal determinere hvorvidt en pasients erfaring er tilstrekkelig for psykose, en faktor som har få konkrete kriterier.⁸³

De to ovennevnte begrunnelser for psykosebegrepets vaghet gjør seg imidlertid ikke gjeldende i alle tilfeller. Ikke alle psykoser er vage eller vanskelig å påvise – i flere tilfeller vil det være utvilsomt at man står overfor en psykosetilstand. Problemene vagheten fører med seg oppstår ved grensetilfeller – og da vil spørsmålet om klassifikasjon være av svært stor viktighet.

5 Bevisstløshet

Dersom en person ikke har evne til å ta imot informasjon via sanseorganene, vil han være bevisstløs i medisinsk forstand. Personene har dermed ikke mulighet til å basere sine

⁸⁰ Løvlie (2012) s. 164.

⁸¹ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 217-218.

⁸² ICD-10 punkt F22.0.

⁸³ Løvlie (2012) s. 164.

handlingsvalg på slik informasjon. Dette er det som ligger i kjernen av bevisstløshet som strafferettslig begrep.⁸⁴

5.1 Absolutt og relativ bevisstløshet

Bevisstløshet etter § 44 har en videre betydning enn det som naturlig følger av ordlyden. Mens man i daglig tale forbinder bevisstløshet med en tilstand hvor både den motoriske handlingsevnen og sanseevnen er borte (*absolutt bevisstløshet*), omfatter det strafferettslige begrepet også det som gjerne omtales som *relativ bevisstløshet*.⁸⁵ Naturlig søvn og koma er de klareste tilfeller av absolutt bevisstløshet. En person vil være i koma dersom årsaken til at man ikke evner å motta sanseinntrykk eller å utføre målrettede bevegelser er at hjernen er blitt utsatt for en ytre påvirkning, for eksempel ved hodeskader eller bruk av rusmidler.⁸⁶ Disse tilstandene vil ikke være av nevneverdig straffrettslig interesse, da lovovertridelser ikke vil kunne omfatte annet enn unnlatelsesdelikter.⁸⁷

Dersom en person overhodet ikke har evne til å innse de konsekvenser handlingen hans medfører, men likevel er i stand til både å utføre målrettede handlinger, og å motta og bearbeide sanseinntrykk, kan han likevel være bevisstløs i strafferettslig forstand. Det vil i så tilfelle dreie seg om *relativ bevisstløshet*.⁸⁸ Epileptiske anfall, febertilstander, hypnose og rus er eksempler på situasjoner hvor relativ bevisstløshet kan forekomme.⁸⁹ Selv om gjerningspersonens oppmerksomhet og oppfatningsevne vil være enten sterkt redusert eller helt opphevet, vil han ved relativ bevisstløshet fremdeles kunne være kapabel til å gjennomføre til og med kompliserte handlingsmønstre. Dersom det er tilfelle at oppfatningsevnen er helt opphevet, vil det medføre at gjerningspersonen i ettertid ikke vil

⁸⁴ Eskeland (2006) s. 330.

⁸⁵ Andenæs (2004) s. 307.

⁸⁶ Eskeland (2006) s. 330.

⁸⁷ Andenæs (2004) s. 307.

⁸⁸ Høyer/Dalgard (2002) s. 229.

⁸⁹ Eskeland (2006) s. 330.

huske noe av det som skjedde, muligens med unntak av noen få «erindringsøyer». Et slikt hukommelsestap regnes for å være et sentralt vilkår for at det skal fastslås bevisstløshet i rettspsykiatrisk forstand.⁹⁰

5.2 Forhold som kan medføre bevisstløshet

Det er ulike forhold som kan ha skyld i bevisstløsheten. De tre vanligste tilstandene kalles i rettspsykiatrien «organisk betingede tåketilstander», «psykogene tåketilstander» og «atypisk rus».⁹¹ Organisk betingede tåketilstander vil kunne oppstå i forbindelse med for eksempel forgiftning, epilepsi, hodeskader eller høy feber. De psykogene tåketilstander vil derimot kunne oppstå hos spesielt sårbare mennesker under betydelig psykologisk stress, og kan manifestere seg som «spalting» eller fortrengeing av bevisstheten. I en slik tilstand vil den sykes atferd kunne plutselig forandres til det ugjenkjennelige, eksempelvis lignende søvngjengeri. I atypisk rus, det vil si bevisstløshet forårsaket av en uforutsett reaksjon på eksempelvis små mengder alkohol, vil personen radikalt forandre atferd. Videre er det ofte slik at denne atferden forsvinner tilnærmet like raskt som den oppsto – uten muligheter for å gjenerindre episoder under reaksjonen. Den atypiske rusen kan vare i alt fra få minutter til mange timer, og antas å være nært knyttet til hjerneskader eller andre betydelige predisposisjoner. Det hender også at atypisk rus kan fremkalles på bakgrunn av særlig lav motstandskraft under febertilstander eller lignende. Et viktig poeng i dette henseende er at hvis det påvises at vedkommende i atypisk rus tidligere har respondert atypisk på rusmidler, vil straffritaket falle bort.⁹²

⁹⁰ Høyre/Dalgard (2002) s. 229.

⁹¹ Høyre/Dalgard (2002) s. 229.

⁹² Høyre/Dalgard (2002) s. 229-230.

5.3 Nedsatt bevissthet

Overgangen mellom full bevissthet og bevisstløshet vil skje gradvis. Alle tilstandene mellom disse to ytterpunkt vil betegne ulike grader av nedsatt bevissthet. En gjerningsperson vil aldri bli ansett som utilregnelig på grunn av nedsatt bevissthet. Straff vil derfor ikke automatisk være utelukket. Nedsatt bevissthet er heller ikke til hinder for at gjerningspersonen kan ha utvist skyld og skyldspørsmålet må derfor vurderes konkret i hver sak.⁹³

Evnen til oppmerksomhet og oppfattelse er også svekket i det som omtales som *sterk bevissthetsforstyrrelse*, men forskjellen er her at svekkelsen ikke er like alvorlig som ved bevisstløshet. Hukommelsesevnen vil være betydelig påvirket, men dette er ikke et kriterium alene, da handlinger under sterke emosjonelle påvirkninger («i affekt») også vil medføre et visst erindringstap. Det vil her hovedsakelig omhandle ekstreme affektive utfall ved påvirkning av små stimuli, og i gjerningsøyeblikket blir vedkommende gjerne observert som fjern og tom i blikket.⁹⁴

Ved siden av voldsomme affekttilstander som det ovennevnte kan det også omhandle tilstander som nevnt tidligere under kapittelet om bevisstløshet, men i mindre grad. Dette innebærer altså psykologiske påvirkninger hos personer som av ulike grunner har større forutsetning for å oppleve fenomenene, ofte på grunn av tidligere psykologiske eller fysiologiske traumer, organiske lidelser i nervesystemet eller en større somatisk svekkelsestilstand. Andre bevissthetsforstyrrelser knyttet til narkotikabruk kategoriseres gjerne under *sterk bevissthetsforstyrrelse*, selv om symptomene alene (spesielt de som affekterer det kognitive) har likhetstrekk med psykoser. Det som vil være det determinerende for diagnostikken i så tilfelle er hvorvidt symptomene forsvinner etter at

⁹³ Eskeland (2006) s. 330.

⁹⁴ Høyér/Dalgard (2002) s. 230.

den toksikologiske påvirkningen har falt bort. Hvis tilstanden vedvarer til tross for dette, er det holdepunkter for en psykose.⁹⁵

I rettslig forstand skilles det mellom *selvforskyldt rus* og *ikke selvforskyldt rus* knyttet til bevissthetsforstyrrelsene. Dette spørsmålet avhenger av om den affekterte personen kan ansvarliggjøres for rusen vedkommende har vært utsatt for. Eksempelvis ved et voldsomt inntak av alkohol vil personen kunne bli så beruset at vedkommende burde være inneforstått med at beruselsen ville medføre et påvirket bevissthetsnivå. Ved atypisk rus vil det derimot ikke være den berusedes skyld, da personen i langt mindre grad hadde forutsetninger for å forutsi denne abnormale påvirkningen, fordret at atypisk rus ikke har allerede forekommet hos vedkommende. Det bemerkes at den komplekse avgjørelsen om hvorvidt rusen er selvforskyldt eller ei, ligger utenfor det den sakkyndige skal svare på.⁹⁶

6 Psykisk utviklingshemmet i høy grad

Det følger videre av strl. § 44 annet ledd at heller ikke personer som er «psykisk utviklingshemmet i høy grad» kan straffes. I motsetning til ved en psykose er det ved psykisk utviklingshemming ikke tale om en sykdom, men en mangel på det intellektuelle område som enten er medfødt eller ervervet i tidlig barndom.⁹⁷ Det som karakteriserer en person med psykisk utviklingshemming er altså at hans intellektuelle evner ikke tilsvarer det som betegnes som vanlig. Ved hjelp av klinisk testing og observasjon kan det til en viss grad fastslås hvilket intellektuelt nivå tiltalte befinner seg på.⁹⁸ Sammenlignet med psykosetilfellene vil det her i langt høyere grad være tale om flytende overganger fra det som regnes som normalt.⁹⁹ Hos enkelte grupper av personer med psykisk

⁹⁵ NOU 1990: 5 s. 51.

⁹⁶ Høyer/Dalgard (2002) s. 230-231.

⁹⁷ Andenæs (2004) s. 306.

⁹⁸ Eskeland (2006) s. 329.

⁹⁹ Andenæs (2004) s. 306.

utviklingshemming er det genetiske feil som er årsaken til at de intellektuelle evnene ligger lavere enn normalen. Dette kan gi seg utslag i fysiske kjennetegn som vil ha sammenheng med evnenivået, særlig gjelder dette for personer med down syndrom.¹⁰⁰

6.1 IQ-testing

Det kreves at lovbyteren er høygradig utviklingshemmet dersom han skal anses strafferettslig utilregnelig. Ved vurderingen tar man vanligvis utgangspunkt i en rent klinisk vurdering av intelligenskvotient (IQ).¹⁰¹ Rettspsykiatrisk praksis har tradisjonelt trukket grensen for psykisk utviklingshemming i høy grad ved en IQ på 50. Dette tilsvarer en intelligensalder på åtte år.¹⁰² I Rt. 1993 s. 487 fant de sakkyndige at tiltalte hadde en IQ på ca. 55. Høyesterett uttale i denne forbindelse at dette lå «helt i det nedre sjikt for strafferettslig tilregnelighet».¹⁰³

Både i Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) og NOU 1990: 5 er det imidlertid gitt uttrykk for at denne grensen bør forhøyes noe, til en IQ på ca. 55.¹⁰⁴ Dette er senere blitt fulgt opp i praksis, se f.eks. Rt. 2009 s. 876.¹⁰⁵ Dessuten bemerkes det i NOU 1990: 5 at det også må tas andre hensyn, bla. sosial tilpasningsevne og lovbyterens personlighet, da resultatet av en IQ-måling kan være unøyaktig.¹⁰⁶

6.2 Psykisk utviklingshemming i lettere grad

Dersom gjerningspersonen måles til en IQ mellom ca. 56 og 70 vil han som utgangspunkt vært psykisk utviklingshemmet i *lettere grad*.¹⁰⁷ Imidlertid vil det være andre forhold ved

¹⁰⁰ Eskeland (2006) s. 329.

¹⁰¹ Eskeland (2006) s. 329.

¹⁰² Andenæs (2004) s. 306.

¹⁰³ Rt. 1993 s. 487 på s. 488.

¹⁰⁴ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 29, jf. s. 27-28 og NOU 1990: 5 s. 42-43 og 52-53.

¹⁰⁵ Rt. 2009 s. 876 avsnitt 20.

¹⁰⁶ NOU 1990: 5 s. 52.

¹⁰⁷ Høyer/Dalgard (2002) s. 231.

lovbryterens sinnstilstand som påvirker personens selvkontroll og vurderingsevne, og dette vil derfor måtte vektlegges ved tilregnelighetsvurderingen. Eksempelvis kan enkelte hjerneskader manifestere seg ved nedsatt sosial tilpasningsevne, uten at skaden gir utslag på en IQ-test. Ved utredning av gjerningspersoner med psykisk utviklingshemming bør det derfor foretas en grundigere kartlegging (såkalt psykometrisk testing), blant annet fordi intelligensnivået hos gjerningspersoner med gode språklige ferdigheter ofte overvurderes.

108

7 Reaksjonsfastsettelse

7.1 Tvungent psykisk helsevern

Ettersom en utilregnelig gjerningsperson er straffri, men det samtidig er på det rene at han har begått en kriminell handling, kanskje også et meget alvorlig lovbrudd, kan det være behov for at domstolen kan iverksette andre tiltaksformer.¹⁰⁹ Frem til lovendringen som trådte i kraft 1. januar 2002, kunne utilregnelige bli idømt sikring etter dagjeldende § 39. Selv om det etter denne bestemmelsen var mulig å plassere de sikringsdømte i psykiatriske sykehus, endte de som oftest opp enten på sikringsanstalt eller i fengsel. En av årsakene til dette var nok den såkalte «asylsuvereniteten». Dette innebar at overlegen ved et psykiatrisk sykehus kunne avslå å motta en sikringsdømt.¹¹⁰ Denne ordningen gjelder fremdeles på enkelte områder, men for dagens særreaksjoner er det fylkeshelsesjefen som bestemmer hvilken institusjon som skal ha behandlingsansvaret, jf. psykisk helsevernloven § 5-2.

Dersom en lovbyrter anses straffri etter dagens subjektive regel i § 44 første ledd, altså at gjerningspersonen var bevisstløs eller psykotisk på handlingstiden, kan det avsies dom på overføring til tvungent psykisk helsevern. Dette følger som en logisk konsekvens av at vi

¹⁰⁸ Høyer/Dalgard (2002) s. 231.

¹⁰⁹ Warberg (2003) s. 238.

¹¹⁰ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 41

som omtalt ovenfor i punkt 3.2 følger hovedregelen om det medisinske prinsipp i norsk rett.¹¹¹ Tvungent psykisk helsevern har ingen fastsatt tidsramme, det er en tidsubestemt reaksjon, men det er forutsatt at det skal vurderes fortløpende om gjerningspersonen oppfyller vilkårene (nedenfor).¹¹² Psykose eller bevisstløshet på handlingstiden er imidlertid ikke tilstrekkelig for at gjerningspersonen skal kunne dømmes til tvungent psykisk helsevern. Det er tre tilleggsvilkår som må være oppfylt.

7.1.1 Lovovertredelsesvilkåret

Gjerningspersonen må for det første ha «begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildpåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet, eller utsetter dem for fare», se § 39 nr. 1. Det har vært hevdet at det kan være noe uklart hvilke forbrytelser som skal regnes med til disse forbrytelseskategoriene,¹¹³ men som omhandlet nedenfor må rettstilstanden sies å i stor grad være avklart ved domstolspraksis.

7.1.1.1 Alvorlig voldsforbrytelse

Om alternativet «alvorlig voldsforbrytelse» ble det uttalt i forarbeidene at under dette hører «for det første drap (straffeloven § 233) og grov legemsbeskadigelse (§ 231). Også vanlig legemsbeskadigelse (§ 229) kan gi grunnlag for en særreaksjon, men da særlig dersom den uforsettlig følger skaden var død eller betydelig skade (jf. tredje straffalternativ).»¹¹⁴ Som eksempel på dom på overføring til tvungent psykisk helsevern på bakgrunn av en alvorlig voldsforbrytelse, kan det vises til Rt. 2005 s. 1091, hvor tiltalte ble dømt for legemsbeskadigelse med døden til følge, under særdeles skjerpede omstendigheter.¹¹⁵

¹¹¹ Warberg (2003) s. 237.

¹¹² Andenæs (2004) s. 509.

¹¹³ Warberg (2003) s. 239.

¹¹⁴ Ot.prp. nr. 87 (1993-94) kap. 14.2 s. 106.

¹¹⁵ Strl. § 229 tredje straffalternativ, jf. § 232.

Uaktsomme voldsforbrytelser er ikke omtalt i forarbeidene til § 39. I riksadvokatens rundskriv nr. 4/2001 s. 4 uttales det imidlertid at «heller ikke alvorlige uaktsomme voldsforbrytelser [bør] være utelukket som grunnlag for særreaksjonsdom. Også grove trafikklovbrudd, særlig overtredelse av § 239 ved bruk av motorvogn, bør kunne danne grunnlag for særreaksjon overfor utilregnelige.» Det kan dermed ikke utelukkes at det kan forekomme tilfeller hvor også uaktsomme voldsforbrytelser bør omfattes.¹¹⁶

7.1.1.2 Alvorlig seksualforbrytelse

«Alvorlig ... seksualforbrytelse» omfatter utvilsomt voldtekt etter § 192 og ofte også seksuell omgang med barn under 14 år etter § 195. Men etter omstendighetene må også enkelte av de andre straffebudene i kap. 19 kunne omfattes.¹¹⁷ I Rt. 2004 s. 606 uttalte Høyesterett at «det skal mye til før en overtredelse av § 196 første ledd vil kunne være en alvorlig seksualforbrytelse ... Ved overtredelser av § 195 skal det atskillig mindre til, men heller ikke da vil enhver overtredelse uten videre kunne betegnes som en alvorlig seksualforbrytelse. Når det som her gjelder overtredelser av begge bestemmelser, må overtredelsene ses i sammenheng.»¹¹⁸

7.1.1.3 Alvorlig frihetsberøvelse

«Alvorlig ... frihetsberøvelse» er særlig aktuell for kvalifisert frihetsberøvelse etter § 223 annet ledd, men i forarbeidene er det forutsatt at også overtredelse av §§ 223 første ledd og 222 kan lede til dom på særreaksjon.¹¹⁹ Når det er forutsatt at § 222 kan gi grunnlag for særreaksjonsdom, må det få som konsekvens at også utpressing og ran etter §§ 266 og 267

¹¹⁶ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 280.

¹¹⁷ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 281.

¹¹⁸ Rt. 2004 s. 606 avsnitt 13.

¹¹⁹ Ot.prp. nr. 87 (1993-94) kap. 14.2 s. 107.

etter omstendighetene må kunne omfattes av dette alternativet. Men i dette tilfellet vil også alternativet «alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet» være aktuelt.¹²⁰

7.1.1.4 Alvorlig ildpåksettelse

«Alvorlig ... ildspåksettelse» omfatter særlig «mordbrannparagrafen» i § 148. Men også ildspåksettelse som subsumeres under § 291 jf. § 292 som grovt skadeverk kan etter omstendighetene omfattes. I forarbeidene påpekes det at «[d]ette vil særlig gjelde når det skyldes tilfældigheter at handlingen ikke medførte slik fare at § 148 ble aktuell, men at det likevel i det konkrete tilfellet er 'voldt ... fare for noens liv eller helbred', jf. § 292 annet ledd. Imidlertid vil slike ildspåksettelse lettere falle inn under det neste alternativet».¹²¹ Dette eksempelet fremstår noe tilfeldig og det er vanskelig å se begrunnelsen, idet § 148 ikke krever at det faktisk oppstår fare for noens liv. Vilåret er at «tap av menneskeliv eller utstrakt ødelæggelse av fremmed eiendom lett kan forårsakes».¹²² I riksadvokatens rundskriv nr. 4/2001 s. 4 uttales det videre at også «ved uaktsom forgåelse, jf. straffeloven § 151, kan det her være aktuelt å påstå særreaksjon».

7.1.1.5 Annen alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet

Alternativet «annen alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet» tar særlig sikte på noen av straffebudene i kap. 14 om «Almenfarlige Forbrydelser». Forarbeidene nevner særskilt §§ 151 a, 151 b og 153. Videre nevnes § 148 om «sprengning».¹²³

Disse eksemplene kan dog ikke være uttømmende. Vurderingstemaet må her være om det er tale om en «alvorlig forbrytelse» som «krenket andres liv, helse eller frihet» – et vilkår også de fleste andre alternativene i § 148 vil kunne oppfylle. Også andre straffebud i

¹²⁰ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 282, jfr. note 284.

¹²¹ Ot.prp. nr. 87 (1993-94) kap. 14.2 s. 107.

¹²² Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 283.

¹²³ Ot.prp. nr. 87 (1993-94) kap. 14.2 s. 107.

kapitlet kan være aktuelle, for eksempel § 155 som blant annet omfatter å overføre HIV-smitte til andre.¹²⁴

Utenfor kap. 14 er det særlig trussel etter § 227 og utpresning og ran etter §§ 266 og 267 som vil kunne være aktuelle. Ved ran må det foretas en konkret vurdering «der det bør legges særlig vekt på styrken og alvoret i volds- og/eller trusselinnslaget», jf. Rt. 2002 s. 1677.¹²⁵ I denne saken ble ranet betegnet som et «grensetilfelle», mens et simpelt ran i Rt. 2004 s. 1952 ikke ble omfattet av dette alternativet. Derimot var vilkåret oppfylt i Rt. 2005 s. 941 ved et forsøk på grovt ran mot en eldre kvinne i hennes hjem. Et annet hvor alternativet «alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet» var oppfylt var i Rt. 2002 s. 1683 ved en legemsbeskadigelse etter § 229 første straffalternativ jf. § 232 kombinert med trusler etter § 227. Ved trusler vil en særreaksjon særlig være aktuell dersom det trues med en av de forbrytelsene som er omtalt foran.¹²⁶ I Rt. 2006 s. 1137 og Rt. 2010 s. 346 ble således reaksjonen anvendt i saker hvor det var fremsatt drapstrusler. Videre heter det i forarbeidene at vanligvis må det «kreves at trusselen var alvorlig ment, slik at det objektivt sett var en fare for at den ville bli realisert. Imidlertid kan også trusler som ikke var alvorlig ment, men blir oppfattet slik, være nok etter § 227, og det kan etter omstendighetene føre til en særreaksjonsdom. I unntakstilfeller kan det også være nok at det er fare for at lovbrøteren skal komme med nye tilsvarende trusler.»¹²⁷

7.1.2 Gjentakelsesfarevilkåret

For det andre må det være en nærliggende fare for gjentakelse, jf. strl. § 39 nr. 1. I lovteksten er kravet om tilbakefallsfare formulert slik at det må være en «nærliggende fare for at lovbrøteren på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse ...». Men også dersom gjerningspersonen har begått eller forsøkt å begå en en mindre alvorlig forbrytelse som

¹²⁴ Norsk lovkommentar til staffeloven nettversjon note 284.

¹²⁵ Rt. 2002 s. 1677 på s. 1681.

¹²⁶ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 284.

¹²⁷ Ot.prp. nr. 87 (1993-94) kap. 14.2 s. 107.

faller innenfor samme forbrytelseskategori som nevnt i § 39 nr. 1, kan vilkåret være oppfylt. Det kreves i så tilfelle at lovbryteren har begått eller forsøkt å begå samme forbrytelse tidligere. Det må videre antas at det er «nær sammenheng» mellom den aktuelle og den tidligere kriminelle handling. I motsetning til det strengeste alternativ i § 39 nr. 1 kreves altså både en sammenheng og konstant gjentakelse innenfor samme forbrytelseskategori.¹²⁸

Etter § 39 nr. 1 siste punktum skal domstolen ved farevurderingen legge vekt på den begåtte forbrytelsen. Det vil for eksempel være av betydning om man står overfor en fortsatt forbrytelse, eller om tiltalen gjelder et lovbrudd som fremstår for domstolen som en enkeltstående impulshandling.¹²⁹ I tillegg til at den begåtte forbrytelsen skal vektlegges, skal det sammenholdes særlig med lovovertrederens psykiske funksjonsevne, sykdomsutvikling og atferd. Av ordlyden «særlig» fremgår det at oppregningen ikke er uttømmende. Domstolen må foreta en helhetsvurdering, hvor de nevnte momenter er særlig sentrale.¹³⁰

7.1.2.1 Forutsigelse av tilbakefallsfare

I forarbeidene er det sett på hvilke muligheter man kan ha for å kunne predikere grad av tilbakefallsfare.¹³¹ I psykiatrien er dette et tema som er vagt på den måten at det er heftet usikkerhet vedrørende evnen til å forutsi farligheten til gjerningsmennene. Uttalelsen om tilbakefallsfare hviler på psykiatere som benytter seg av fagdisiplinens holdepunkter for en slik prediksjon. Det understrekes i forarbeidene følgende: «Departementet er enig med

¹²⁸ Warberg (2003) s. 239.

¹²⁹ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 289.

¹³⁰ Norsk lovkommentar til straffeloven nettversjon note 290.

¹³¹ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 59 flg.

Særreaksjonsutvalget i at det ikke finnes noen sikker vitenskap for å bedømme faren for gjentakelse av alvorlig kriminalitet». ¹³²

På den andre siden hevdes det av departementet at sjansene for å kunne forutsi farlighet er bedre når det gjelder utilregnelige lovovertridere i forhold til andre gjerningspersoner. Dette begrunnes ved at det ofte er årsakssammenheng mellom den psykiske lidelsen og gjerningen, og med det vil en ordinær prognose av sykdomsforløpet, vurdert av psykiatere, være et sikrere holdepunkt i en slik vurdering. ¹³³ Selv om mulighetene ser ut til å være større knyttet til psykisk syke bemerkes det fra departementet at det aldri vil foreligge full sikkerhet hva angår fare for tilbakefall. Den nødvendige usikkerhet vil følgelig slå ut i samfunnsvernets favør og på gjerningsmannens bekostning: «Imidlertid kan man forutsi farligheten med så høy grad av sannsynlighet at hensynet til samfunnets behov for beskyttelse her må veie tyngre enn hensynet til den enkelte lovbryteren». ¹³⁴ I tillegg ble det understreket at særreaksjonens anvendelse til alle tider er samfunnsvernet underordnet. Det er derfor påpekt at særreaksjonen «bare skal brukes der det anses helt nødvendig av hensyn til samfunnsvernet». ¹³⁵

7.1.3 Samfunnsvernvilåret

Etter strl. § 39 første ledd kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 overføres til tvungent psykisk helsevern dersom det anses nødvendig for å verne samfunnet. Vilåret om samfunnsvern har nær sammenheng med, og glir delvis over i, vilåret om gjentakelsesfare. ¹³⁶ Vurderingen av om et slikt tiltak er nødvendig er overlatt til rettens

¹³² Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 60.

¹³³ Warberg (2003) s. 240.

¹³⁴ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 60.

¹³⁵ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 60.

¹³⁶ Rt. 2003 s. 1085 avsnitt 15-16 og Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 106.

skjønn. Momentene det legges vekt på er tiltaltes sinnstilstand, hvor alvorlig kriminalitet det dreier seg om, og hvor sannsynlig det er at tiltalte vil begå nye kriminelle handlinger. Det skal i tillegg vektlegges hva slags tilbud samfunnet har å tilby for øvrig, for eksempel gjennom psykisk helsevernloven.¹³⁷

7.2 Tvungen omsorg

Hvis lovovertrederen på handlingstidspunktet var psykisk utviklingshemmet i høy grad jf. strl § 44 annet ledd, kan domstolen beslutte overføring til tvungen omsorg i spesialisthelsetjenesten, jf. strl. § 39 a. Tolkningen av psykisk utviklingshemmet i høy grad vil her være den samme som i § 44 annet ledd.¹³⁸ Denne tvunge omsorgen skal foregå hos en «fagenhet innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet». Hos den regionale sikkerhetsavdelingen ved Sør-Trøndelag psykiatriske sykehus, avdeling Brøset, er det opprettet en sentral fagenhet med dette formål.¹³⁹

Enheten pålegges å sette til verks tvungen omsorg når dommen er rettskraftig, i følge forskrift av 21. desember 2001 nr. 1253 § 2 første ledd. Forskriften, samt strl. § 30 b annet ledd flg. gir spesifikke regler om gjennomføring av omsorgen. Under omsorgen vil det faglige ansvaret ligge hos «fagenheten», og storparten av de dømte vil plasseres i mindre institusjoner og boliger.¹⁴⁰ Et sentralt skille mellom tvungen omsorg og tvungent psykisk helsevern er at sistnevnte kan bli flyttet til anstalter underlagt fengselsvesenet.¹⁴¹ Soning ved tvungen omsorg er i utgangspunktet en reaksjon uten tidsbestemmelser, men det er

¹³⁷ Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) s. 106.

¹³⁸ Se drøftelsen under punkt 6.

¹³⁹ Bratholm/Matningsdal (2003) s. 304.

¹⁴⁰ Eskeland (2006) s. 395.

¹⁴¹ Psykiskhelsevernloven § 5-6.

klargjort i strl. § 39 b første ledd at den tvungne omsorgen skal opphøre idet kriteriet om fare for gjentakelse ikke lenger foreligger.¹⁴²

7.3 Kritikk

Mot bestemmelsene om tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg, jf. strl. §§ 39 og 39 a, kan det gjøres gjeldende mange av de samme innvendinger som ble reist mot sikringsinstituttet.¹⁴³ Hovedsakelig omhandler denne kritikken det faktum at det mangler sikre kriterier for å avgjøre farlighet hos lovovertrederen.¹⁴⁴ Videre er det av betydelig grad et kritisert område at gjerningsmenn idømt tvungent psykisk helsevern senere kan overføres til tidsubestemt fengselssoning, selv om de ikke kan idømmes fengselsstraff. I slike tilfeller vil forskjellen mellom straff og tiltak for behandling være fraværende.¹⁴⁵

8 Bevis for utilregnelighet

Et av kjernevilkårene når det skal fastslås straffansvar er kravet om skyld. Siden det er en nær sammenheng mellom skyld og tilregnelighet, vil det være et spørsmål om dette danner grunnlag for en fordeling av bevisbyrden ulikt det som vanligvis gjelder for de subjektive straffvilkår.¹⁴⁶

Som omtalt ovenfor i punkt 3.2, bygger norsk rett på det medisinske prinsipp. En av begrunnelsene for at vi har valgt å følge dette prinsippet fullt ut er bevishensynet, og denne begrunnelsen er todelt. For det første er det begrunnet i at det presumeres alltid å være årsakssammenheng mellom sinnstilstanden og lovbruddet, da en psykose vanligvis vil

¹⁴² Eskeland (2006) s. 395.

¹⁴³ Eskeland (2006) s. 395-396.

¹⁴⁴ Se Syse (1997) s. 21-63, Kallerud/Sulland (1990) s. 343-356 og Høyser/Syse (1991) s. 410-435.

¹⁴⁵ Eskeland (2006) s. 395-396.

¹⁴⁶ Strandbakken (2003) s. 399.

ramme personlighetsfaktorer i stor grad. For det andre vil det å bevise årsakssammenheng medføre en kunnskapsteoretisk utfordring man ikke ønsker å begi seg inn på.¹⁴⁷ Det bemerkes i denne sammenheng at man i norsk rett har valgt å ta det standpunkt at selv om det skulle være klart at det ikke er årsakssammenheng mellom lovbruddet og sinnstilstanden, er det uansett uheldig å dømme utilregnelige lovovertredere til fengselsstraff.¹⁴⁸

Det er særlig tre forhold som bør fremheves ved behandling av begrepet psykose.¹⁴⁹ I forbindelse med bevisbedømmelsen er det grunn til først å påpeke at en psykose kan fastslås på bakgrunn av en beslutningsprosess basert på det standardiserte klassifikasjonssystemet ICD-10. Dette verktøyet kan brukes som grunnlag for å angi bevistema, «erfaringssetninger» og bevisdata for det subjektive fenomenet. Diagnosebetegnelsen er en angivelse av bevistema, eksempelvis vist ved F23 Akutt polymorf psykose.¹⁵⁰ Symptomer som har sitt grunnlag i angivelse av bevistema uttrykkes som symptomer i ICD-10, eksempelvis om pasienten har sansebedrag som varierer betydelig fra dag til dag, opplever en følelsesmessig turbulens, eller om intense forbigående følelser av lykke eller ekstase. Erfaringssetningene er et tilleggsområde som omhandler den kliniske skjønnsvurdering om hvorvidt opplevelsen av pasienten som vist ved bevisdata, i høy nok grad er tilfredsstillende for å fastslå at det definerte bevistema foreligger hos observanden. Dette kan for eksempel være hvorvidt pasientens variasjon i sansebedrag sammen med de andre holdepunkter vil tilsi en psykose. Sannsynligvis vil rettspsykiaterens bruk av «erfaringssetningene» i stor grad være styrt av en vagere og mer subjektiv idé om hva en psykose inneholder.¹⁵¹

¹⁴⁷ Løvli (2012) s. 161.

¹⁴⁸ Innst. O. nr. 34 (1996-97) punkt 5.3.

¹⁴⁹ Løvlie (2012) s. 166.

¹⁵⁰ ICD-10 F23.

¹⁵¹ Løvlie (2012) s. 166.

Videre er det for det annet i stor grad en forutsetning for å kunne påvise psykose at også andre subjektive fenomener påvises. Det vil for eksempel dreie seg om slike forhold som nevnt ovenfor; sjalusi, grandiositet eller følelse av forfølgelse.¹⁵² Når slike fenomen skal fastsettes vil det også skje ved bruk av klinisk skjønn. En utfordring ved dette er at det undertiden kan være tvil om den fremstilling gjerningspersonen gir av egne symptomer er korrekt. Skjønnnet vil dermed tidvis måtte anses beheftet med usikkerhet.¹⁵³

For det tredje er det grunn til å bemerke at det i noen tilfeller kan være aktuelt å føre bevis for at gjerningspersonen ikke var psykotisk, altså at han var tilregnelig på handlingstiden. Det vil da måtte føres bevis for fravær av symptomene på psykose.¹⁵⁴

8.1 Bevistemaet

Bevistemaet etter strl. § 44 må klarlegges før man kan gå nærmere inn på spørsmålet om bevisbyrde. Hvorvidt det er tilregnelighet eller utilregnelighet som skal bevises avhenger av om man ser spørsmålet fra påtalemyndigheten eller de rettspsykiatrisk sakkyndiges side. Straffelovkommiteen av 1922 uttalte i sin innstilling følgende: «... En person må betraktes som normal, inntil det motsatte er godtgjort. ...»¹⁵⁵ Dersom de sakkyndige ikke finner tilstrekkelige holdepunkter for en psykisk lidelse, vil deres konklusjon være tilregnelighet.¹⁵⁶ For de sakkyndige vil altså bevistemaet være å bevise sykdom. For påtalemyndigheten er det imidlertid motsatt. For at en domstol skal kunne idømme gjerningspersonen straff må det motsatte være bevist, altså at det ikke forelå en psykose i gjerningsøyeblikket.¹⁵⁷

¹⁵² ICD-10 F22.0.

¹⁵³ Rosenqvist (2006) s. 158-159.

¹⁵⁴ Løvli (2012) s. 166.

¹⁵⁵ S.K.I. 1925 s. 65 andre spalte.

¹⁵⁶ Strandbakken (2003) s. 403. Se også Rt. 1979 s. 143 på s. 146-147 og NOU 1990: 5 s. 53 første spalte.

¹⁵⁷ Strandbakken (2003) s. 403.

Ved spørsmål om gjerningspersonen skal tilstås straffrihet på grunn av utilregnelighet, er det klart at bevistemaet er om han var tilregnelig på handlingstiden. Dette ble slått fast av Høyesterett i Rt. 1979 s. 143. Dette innebærer at tiltalte skal kjennes straffri med mindre tilregnelighet er bevist med tilstrekkelig sikkerhet. Ved å sammenholde bevistemaet og beviskravet (nedenfor i punkt 8.3), er det lagt til grunn at det er til tiltaltes fordel å bli dømt utilregnelig. Dette grunnlaget må forstås som en manifestasjon av at den individuelle ansvarlighet som ligger i premissene for bruk av straff ikke har blitt identifisert i tilfredsstillende grad.¹⁵⁸ Det kan bemerkes at det samme bevistema er blitt lagt til grunn av Høyesteretts ankeutvalg ved spørsmålet om varetektsfengsling. Det kreves også her sannsynlighetsovervekt for at kravet om tilregnelighet er oppfylt.¹⁵⁹

8.1.1 Sakkyndigbeviset

I rettspsykiatrien er det lagt til grunn at manglende evne til vurdering eller bedømmelse av virkeligheten/den ytre verden i all hovedsak manifesterer seg enten ved sanseforstyrrelser og/eller abnormale tanker andre ikke deler, og/eller forstyrrelser i tankemønstre som eksempelvis er utslagsgivende ved manglende innholdsrik kommunikasjon.¹⁶⁰ For at en psykose skal kunne påvises må minst to av de ovennevnte tilstandene observeres hos pasienten.¹⁶¹ Prinsippet om fri bevisbedømmelse innebærer at domstolen i likhet med hva angår andre bevismidler, har myndighet å avgjøre de sakkyndiges observasjoner og bevis' påvirkning på fastsettelse av rettsfaktum.¹⁶² Når det er sagt, er det i juridisk teori blitt fremhevet at domstolens bevisbedømmelse langt på vei vil begrenses av de sakkyndiges bedømmelse. Dette er begrunnet med at sakkyndigbeviset er autorativt.¹⁶³

¹⁵⁸ Løvlie (2012) s. 172-173.

¹⁵⁹ Rt. 2004 s. 887 avsnitt 12.

¹⁶⁰ Løvlie (2012) s. 168.

¹⁶¹ Rosenqvist (2008) s. 3 og NOU 1974: 17 s. 42-48.

¹⁶² Løvlie (2012) s. 168.

¹⁶³ Zahle (1976) s. 533.

Årsaken til den autoritative statusen hos de sakkyndige er i all hovedsak på bakgrunn av fagets kompliserte vitenskapelige spørsmål som domstolen ikke har den nødvendige kunnskapsteoretiske bakgrunn for å kunne verken etterprøve eller overprøve.¹⁶⁴ Den autoritative funksjonen opprettholdes i størst grad hva angår tiltaltes tilstand i gjerningsøyeblikket, og vises ved at når de sakkyndige har konkludert klart vedrørende utilregneligheten, har dette også blitt domstolenes konklusjon.¹⁶⁵ Med tanke på at det rettslige begrepet psykotisk er sammenfallende med det medisinske psykosebegrep, vil denne praksis følge naturlig av det medisinske prinsipp.¹⁶⁶ Som det fremgikk i punkt 3.2 ovenfor forutsetter det medisinske prinsipp at det benyttes en formalisert bevisbedømmelse. Til tross for at de diagnostiske kriteriene i ICD-10 i stor grad følger av de oppgitte symptomene, er sykdomsbildet ikke klart uten en betrakning vedrørende de «erfaringssetninger» de sakkyndige har opparbeidet gjennom det kliniske skjønn. Dette medfølger at en klassifisering av psykoser etter de diagnostiske retningslinjer i ICD-10 blir problematisk for personer uten klinisk erfaring.¹⁶⁷

Den rettspsykiatrisk sakkyndiges autoritet er imidlertid i praksis begrenset når det gjelder tilfeller hvor tema er usikre bevisdata og bevisfakta. Dette gjelder spesielt hvor det skal tas stilling til en persons troverdighet.¹⁶⁸ En slik avgrensning av den sakkyndiges autoritet vil være en naturlig følge av at ICD-10 legger opp til en formalisert bedømmelse, og slike problemstillinger vil i tillegg tar domstolen selv uansett ta stilling til denne type spørsmål i flerfoldige andre sammenhenger.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Gammeltoft-Hansen (1992) s. 149.

¹⁶⁵ Mæland/Sagfossen/Revis (2008) s. 217, Rosenqvist (2008) s. 4 og NOU 1974: 17 s. 47.

¹⁶⁶ Løvlie (2012) s. 168.

¹⁶⁷ Løvlie (2012) s. 168.

¹⁶⁸ NOU 2001: 12 s. 77.

¹⁶⁹ Løvlie (2012) s. 169.

Det er en nær forbindelse mellom autoritetens faktiske og rettslig side. Den faktiske siden av forholdet betegner den sakkyndiges påvisning av psykose på bakgrunn av bevisbedømmelse, og med dét legges det til grunn bevisdata samt «erfaringssetninger» tett knyttet opp mot diagnoseverktøyet ICD-10. Når de sakkyndige vurderer hvorvidt holdepunktene for psykose er tilfredsstillende for å betegne pasienten som psykotisk i diagnostisk forstand, vil de med dette foreta subsumsjonen, den konkrete rettsanvendelsen, under strl. § 44. Dermed kan forholdet mellom de to sidene sies å være sammenfallende.¹⁷⁰

8.2 Bevisbyrden

Ettersom utilregnelighet fritar for straff følger det naturlig av hensynene bak uskyldspresumsjonen – «in dubio pro reo» – at bevisbyrden for at straffevilkårene er oppfylt faller på påtalemyndigheten. Om det alltid er til tiltaltes fordel at han betraktes som utilregnelig kan det likevel stilles spørsmålstegn ved.¹⁷¹ Det er blitt fremhevet av Straffelovrådet at tvil om tiltaltes sinnstilstand må komme til hans fordel, slik at vedkommende anses straffri.¹⁷² Lenger ut i innstillingen påpekes det likevel at å bli tilstått straffrihet ikke i alle tilfelle er en ubetinget fordel.¹⁷³ Som behandlet ovenfor i punkt 7 bærer dette med seg en risiko for å bli dømt til overføring til psykisk helsevern, en reaksjon som i utgangspunktet er tidsubestemt.

Etter strl. § 39 b kan overføring til tvunget psykisk helsevern opprettholdes så lenge man finner at det er nødvendig, og det er ingenting som hindrer at særreaksjonen kan vare livet ut. Skeie uttaler at: «... i de fleste tilfelle betyr den [diagnosen sinnssyk] et større tap for ham enn det ansvar som følger av den motsatte diagnose.»¹⁷⁴

¹⁷⁰ Løvlie (2012) s. 169.

¹⁷¹ Se S.K.I. 1925 s. 65 annen spalte note 1.

¹⁷² NOU 1974: 17 s. 53 første spalte.

¹⁷³ NOU 1974: 17 s. 64 annen spalte, jfr. s. 165-166.

¹⁷⁴ Skeie (1939) s. 157.

Etter norsk rett er det klart at de reaksjoner som kan iverksettes overfor utilregnelige ikke regnes som straff da inngrepet i deres rettighetssfære ikke er ment å virke som et onde. At en slik tidsubestemt reaksjon kan oppleves som verre for gjerningspersonen enn å bli idømt straff, kan imidlertid tilsi at det er påtalemyndigheten som har bevisbyrden for at tiltalte er sinnslidende. Men det er som sagt på det rene at bevistemaet ved spørsmål om å idømme noen straff er tilregnelighet, ikke utilregnelighet. Hensynet bak uskyldspresumsjonen er at vi i størst mulig grad skal unngå at uskyldige straffedømmes, og dette tilsier at man neppe bør endre på verken det gjeldende bevistema eller bevisbyrden i straffesaker.¹⁷⁵ Det er utvilsomt gjeldende norsk rett at påtalemyndigheten har bevisbyrden for at den tiltalte var tilregnelig på handlingstidspunktet.¹⁷⁶

I forbindelse med at loven ble endret 22. februar 1929 uttalte Straffelovkomiteen av 1922: «... når det er på det rene at tiltalte har utført handlingen under sinnssykdom, må han efter det almindelige prinsipp om bevisbyrden frifinnes, dersom ikke aktor godtgjør, at denne mands handlinger av denne art er upåvirket av sykdommen d. v. s. danner en undtagelse fra regelen. ...»¹⁷⁷ Standbakken viser til at også en enstemmig teori legger til grunn at påtalemyndigheten har bevisbyrden,¹⁷⁸ og at det samme er lagt til grunn i rettspraksis.¹⁷⁹

8.3 Beviskravet

I forbindelse med en rettslig avgjørelse er det beviskravet som angir hvilke krav som stilles til sannsynlighet for at en påstand om et faktisk forhold skal legges til grunn. Vanligvis betegnes beviskrav som en terskel som må overskrides for å kunne anse et påstått

¹⁷⁵ Standbakken (2003) s. 404.

¹⁷⁶ Standbakken (2003) s. 404.

¹⁷⁷ S.K.I. 1925 s. 65-66.

¹⁷⁸ Se blant annet Hagerup (1892) s. 303, Skeie (1939) s. 157. Bratholm (1980) s. 96, Eskeland (2006) s. 510, Mæland (1999) s. 144 og Slettan/Øie (1997) s. 29.

¹⁷⁹ Rt. 1979 s. 143 på s. 146.

rettsfaktum som tilfredsstillende påvist. Tradisjonelt retter beviskrav seg mot usikkerhetsspørsmål av faktisk karakter.¹⁸⁰

Hvordan beviskravet er utformet er kunnskaps- og verdimessig begrunnet.¹⁸¹ Det er et viktig fundament i norsk rett at uskyldige ikke skal dømmes. For å hindre at det skjer, er det på det strafferettslige område lite rom for usikkerhet forbundet med de faktapåstander som fremsettes, men det behøves svært sterk overbevisning basert på bevis før skyld påvises. Tvil knyttet til rettsanvenselsen anses tradisjonelt ikke å komme direkte til tiltaltes gunst.¹⁸²

Dersom det er på det rene at tiltalte har begått den objektive handling, kan det anføres at det trolig ikke vil oppfattes like støtende om han blir dømt. Dette gjelder fortrinnsvis dersom det ikke finnes holdepunkter for at det var årssaksammenheng mellom sinnslidelsen og lovbruddet.¹⁸³

For det tilfelle at gjerningspersonen er sinnslidende, er det både mer formålstjenlig og human med behandling enn straff. Dersom man legger en slik betraktning til grunn, taler dette for at det bør opereres med et strengt beviskrav dersom det hevdes at gjerningspersonen ikke var psykotisk på handlingstiden.¹⁸⁴ I praksis synes det imidlertid å være akseptert et mildere beviskrav når spørsmålet om tiltaltes tilregnelighet skal avgjøres.

¹⁸⁰ Løvlie (2012) s. 170.

¹⁸¹ Løvlie (2012) s. 171.

¹⁸² Høgberg (2007) s. 20-36.

¹⁸³ Strandbakken (2003) s. 404.

¹⁸⁴ Strandbakken (2003) s. 405.

Det vises her særlig til Rt. 1979 s. 143. Det samme beviskrav er lagt til grunn i teorien¹⁸⁵ og i flere utredninger fra Straffelovkommisjonen og Straffelovrådet.¹⁸⁶

Høyesterett har i Rt. 1979 s. 143 uttalt følgende om beviskravet for tilregnelighet: «Det er ikke gitt og kan vanskelig gis lovregler om hvilke krav til bevis som må stilles når det i en straffesak blir reist spørsmål om tiltaltes tilregnelighet på gjerningstiden. En presis formulering av beviskravet kan heller ikke utledes av rettspraksis. Jeg er enig med lagmannen i at det ikke kan stilles samme krav til bevisets styrke som når det gjelder spørsmålet om bevis for at tiltalte har begått den handlingen som er angitt i tiltaltebeslutningen. Men jeg er ikke uten videre enig med lagmannen i at en overvekt av sannsynlighet er tilstrekkelig. Skulle de rettspsykiatriske sakkyndige komme til forskjellig konklusjon, må tiltalte etter min mening frifinnes for straff med mindre retten ... skulle finne at det ikke kan være noen rimelig tvil om at tiltalte var tilregnelig på gjerningstiden. Men den omstendighet at muligheten av sinnssykdom på gjerningstiden er nevnt i den rettspsykiatriske erklæring, er ikke tilstrekkelig til at tiltalte må anses utilregnelig og derfor frifinnes for straff.»¹⁸⁷

Dermed vil beviskravet for tilregnelighet være noe lavere enn «ut over rimelig tvil». Sannsynlighetsovervekt vil imidlertid ikke være fyllestgjørende.¹⁸⁸ Høyesterett fremhever i dommen at dette er et spørsmål som ikke er underlagt lovregulering, og det påpekes at slik regulering vanskelig kan foretas. Denne uttalelsen er blitt tolket dithen at «... beviskravet

¹⁸⁵ Se for eksempel Andenæs (2000) s. 178, Eskeland (2006) s. 510, Johnsen (1987) s. 198, Mæland (1999) s. 144 og Slettan/Øie (1997) s. 32 (petitavsnitt).

¹⁸⁶ Se NOU 1974: 17 s. 47 andre spalte, s. 69 første spalte og s. 166 første spalte, NOU 1983: 57 s. 164 og NOU 1990: 5 s. 53.

¹⁸⁷ Rt. 1979 s. 143 på s. 147.

¹⁸⁸ Sml. Eskeland (2006) s. 510 som understreker at det må foreligge mer enn så vidt 50 % sannsynlighet.

forstås og ønskes videreført som et prinsipp eller en rettslig standard, hvor fastsettelse av eksakt beviskravsterskel må skje i den enkelte sak». ¹⁸⁹

Det generelle beviskravet vil dernest måtte bli brakt inn i vurderingen på ny, siden det er klart at tiltalte skal frifinnes dersom retten ikke finner det bevist ut over rimelig tvil at han var tilregnelig på handlingstiden. Prinsippet om at rimelig tvil skal komme den tiltalte til gode vil altså gjelde både for spørsmålet om tilregnelighet og for det om han har utført den objektive handling. ¹⁹⁰ Ut fra konteksten ser det ut til at den samme karakteristikken av beviskravet angir to ulike bevisnivå for forholdene. At det samme begrep blir gitt to ulike betydninger avhengig av sammenhengen er uheldig, men begrepsbruken i Rt. 1979 s. 143 har fått denne følgen. ¹⁹¹

Når det er sagt vil nok rettens spillerom være begrenset, selv om man legger til grunn et lavere beviskrav. Høyesterett fremhevet i Rt. 1994 s. 772 at kravet til sakens opplysning ¹⁹² ikke var svekket selv om kravet til bevisbyrden for gjerningspersonens tilregnelighet ikke var like strengt som for spørsmålet om han objektivt sett hadde begått handlingen. ¹⁹³ Det samme er lagt til grunn i Rt. 1998 s. 1945, hvor det ytterligere er uttalt at det uansett er snakk om nyanseforskjeller, og at hva som skal regnes som rimelig tvil i tillegg delvis må bero på sakens art. At det håndheves et strengt strafferettslig beviskrav er nødvendig for å unngå at uskyldige domfelles. ¹⁹⁴

¹⁸⁹ Løvli (2012) s. 172.

¹⁹⁰ Sml. Hov (1999) s. 274 som påpeker at avgjørelsen ikke er særlig klar.

¹⁹¹ Se for eksempel RG 1998 s. 15 hvor Borgarting lagmannsrett bygger på beviskravet slik det er angitt i Rt. 1979 s. 143.

¹⁹² Straffeprosesloven (heretter strpl.) § 294.

¹⁹³ Rt. 1994 s. 772 på side 774.

¹⁹⁴ Rt. 1998 s. 1945 på s. 1947.

Det er av viktighet å bemerke at i Rt. 1979 s. 143 beskrives beviskravets karakter av Høyesterett slik at det er de sakkyndiges vurdering som er grunnlaget. Om det autoritative beviset ikke er tilfredsstillende på bakgrunn av de sakkyndighets uenighet, er det først da at usikkerhet vil bli håndtert, noe som vitner om de sakkyndiges autoritative status i bevisavgjørelsen. Det faktum at beviskravet for tilregnelighet ikke kommer til anvendelse før beviset fra de sakkyndige altså «sviker», viser til at det burde være et skille mellom det primære og sekundære beviskrav for å få en virkelighetsnær beskrivelse av de krav som stilles til bevisene i tilregnelighetsspørsmål.¹⁹⁵

Beviskravet de sakkyndige fremlegger som fundament for sine konklusjoner vil altså være det primære beviskrav når det skal avgjøres om gjerningsmannen er psykotisk. Et sentralt punkt i forlengelsen av dette er at det i Rt. 1979 s. 143 påpekes at de oppnevnte sakkyndiges bevistema beskrives som en motsetning til rettens, det vil si, de sakkyndige skal ta stilling til utilregnelighet, tilregnelighet er ikke det som skal bevises.¹⁹⁶ Det vises i dommen til at det i rettspsykiatrisk praksis blir konkludert med utilregnelighet når de sakkyndige finner holdepunkter for at observanden var psykotisk.¹⁹⁷ På andre områder er beviskravet spesifisert på en slik måte at rettspsykiaterne bare skal konkludere med psykose på handlingstiden, i de tilfeller hvor det foreligger «utvetydige symptomer på aktiv psykotisk forstyrrelse».¹⁹⁸

Hvis de oppnevnte sakkyndige er uenige kommer det sekundære beviskravet til sin rett, eksempelvis hvis de sakkyndige oppnår ulike konklusjoner. I motsetning til i det primære beviskravet er nå bevistemaet tilregnelighet.¹⁹⁹ Det kan anses som uklart hvordan beskrivelsen i Rt. 1979 s. 143, om at det er ulike krav til bevis for subjektive sammenlignet

¹⁹⁵ Løvlie (2012) s. 173.

¹⁹⁶ Rt. 1979 s. 143 på s. 147.

¹⁹⁷ Rt. 1979 s. 143 på s. 146-147.

¹⁹⁸ NOU 1990: 5 s. 50-51.

¹⁹⁹ Løvlie (2012) s. 174.

med objektive forhold (det senkede beviskravet), skal oppfattes. Dette på bakgrunn av at det samtidig referes til det mer tradisjonelle beviskrav hvor det skal være fundert i prinsippet om rimelig tvil. Forståelsen av dette kan være at det alminnelige prinsipp om at rimelig tvil skal komme tiltalte til gode, også innebefatter tilregnelighetsspørsmålet, men at det er vil være en forhøyet terskel for hva som anses som en rimelig tvil.²⁰⁰

Denne forståelsen av Rt. 1979 s. 143 underbygges ved at saksforholdet som gjaldt i Høyesterett ikke gir grunnlag for at det var intensjonen at større usikkerhet skulle bli akseptert. Det var konsensus blant de sakkyndige om tilregnelighet, og det var minimale holdepunkter for utilregnelighet.²⁰¹ Dette innholdet i beviskravet ser også ut til å være fulgt opp i senere praksis.²⁰²

Hittil er situasjonsbeskrivelsen i Rt. 1979 s.143 benyttet for å illustrere forskjellen mellom det primære og det sekundære beviskrav. Det er imidlertid andre innfallsvinkler enn den beskrevet i Rt. 1979 s. 143 som kan belyse dette forholdet. En interessant situasjon oppstår når de sakkyndige er klar på at det primære beviskravet ikke er tilstrekkelig oppfylt, men samtidig innehar betydelig tvil vedrørende spørsmålet om lovbrysterer var psykotisk i gjerningsøyeblikket. Av Rt. 1979 s. 143 ville en tvil av sådan art blitt bearbeidet ved det sekundære bevistema og beviskrav. Den tvil som i de sakkyndiges erklæring ville blitt fremlagt hadde, tross usikkerheten, allikevel ført til at det hadde blitt det sentrale bevis og av en autoritativ art. Hvorvidt retten til slutt vil benytte beviset for domfellelse eller straffritak avhenger av sakkyndingerklæringens innhold og argumentasjon, eksempelvis hvor tvilen har sin rot – om det er bevisdata, bevisfakta eller «erfaringssetninger».²⁰³

²⁰⁰ Strandbakken (2003) s. 407.

²⁰¹ Rt. 1979 s. 143 på s. 146.

²⁰² Rt. 2003 s. 23, avsnitt 17-19.

²⁰³ Løvlie (2012) s. 175.

8.3.1 Mulige begrunnelser for et senket beviskrav

Selv om det i Rt. 1979 s. 143 ble lagt til grunn at bevisterskelen for tilregnelighet skal ligge lavere enn den for spørsmålet om tiltalte begikk den objektive handling, ble ikke dette begrunnet i dommen. Begrunnelsen er heller ikke utdypet i andre sentrale rettskilder hvor beviskravet omhandles.²⁰⁴ Løvlie mener imidlertid at det er tre ulike argumenter som kan fungere som begrunnelser. Ett er kunnskapsteoretisk, det andre er verdibasert og det siste både kunnskapsteoretisk og verdibasert.²⁰⁵

8.3.1.1 Det kunnskapsteoretiske argument

Dette argumentet går ut på at sett fra et prinsipielt ståsted er bevistemaets karakter av en slik natur at det ikke vil kunne bevises med komplett sikkerhet.²⁰⁶ Dette er i tråd med det bevisteoretiske skillet mellom bevis for objektive og subjektive fenomen, hvor det på generelt grunnlag kan hevdes at å etablere samme sikkerhet for at et subjektivt fenomen eksisterer, som et objektivt, ikke lar seg gjøre. Beviskravet vil derfor måtte senkes.²⁰⁷ Jon T. Johnsen er en av dem som synes å ha valgt et slik kunnskapsskeptisk standpunkt. Han skriver at dersom man skulle benytte seg av presisjonskravet i fysikken, ville man kanskje måtte anse alle de psykiatiske tilregnelighetsdiagnosene som tvilsomme.²⁰⁸

Mot dette kan imidlertid anføres at et slikt kunnskapsteoretisk argument for et senket beviskrav generelt kan gjøres gjeldende for subjektive fenomener, og at strafferetten synes å være lite påvirket av en slik almen skeptisisme.²⁰⁹ Det er i rettspraksis blitt lagt til grunn at det av og til vil være tilstrekkelig for forsett at gjerningspersonen har en «sløret – noe

²⁰⁴ Løvlie (2012) s. 175, som viser til NOU 1990: 5 s. 53.

²⁰⁵ Løvlie (2012) s. 175.

²⁰⁶ Løvlie (2012) s. 175-176.

²⁰⁷ Ekelöf (1990) s. 24-25 og 27 og Waaben (1957) s. 65.

²⁰⁸ Johnsen (1987) s. 204.

²⁰⁹ Løvlie (2012) s. 176.

uklar – oppfatning» om handlingsfølger,²¹⁰ og et slikt bevistema vil formodentlig være enklere å bevise fullt ut enn bevistema som krever at oppfatningen overhodet ikke er beheftet med noen form for tvil. At psykose positivt kan bevises fullt ut ser også ut til å være forutsatt i Rt. 1979 s. 143 – forutsetningen er at det er enighet blant de sakkyndige.

8.3.1.2 Det verdibaserte argument

Den sentrale tilknytningen til det verdibaserte argument er terskelen for beviskrav. Som tidligere nevnt står det sterkt i norsk rett at uriktige domfellelser er svært viktig å unngå, og dette er fundamentet for et strengt beviskrav. På den andre siden har det blitt fremmet synspunkter vedrørende denne viktigheten i spørsmål om utilregnelighet. I juridisk litteratur og i Straffelovrådets utredning om utilregnelighet ble det hevdet at et senket beviskrav ikke nødvendigvis er til tiltaltes fordel. Andenæs har understreket tre grunner for at det kan være til ulempe for tiltalte å kjennes utilregnelig.²¹¹

Den første grunnen var at tiltalte ved å bli funnet utilregnelig risikerte å bli dømt til behandling, en frihetsberøvelse av potensielt lengre varighet enn den straff han ville fått som tilregnelig. Den andre grunnen var at ved beskjæring av straffansvar løper det risiko for tap av andre rettigheter, for eksempel førerretten. Det vil vanskelig kunne forsvares å la en person som ikke kan holdes ansvarlig for sine lovbrudd ha fritt handlingsrom. Den tredje og siste grunnen var i følge Andenæs gjerningspersonens selvfølelse. Å bli kjent utilregnelig vil kunne oppleves mer belastende og stigmatiserende enn å bli idømt straff. Det var Andenæs' syn på saken at det på bakgrunn av disse forholdene var en mer rimelig løsning å nøye seg med vanlig sannsynlighetsovervekt i en av retningene, enn å anvende det strenge strafferettslige beviskrav når spørsmålet om tilregnelighet skulle avgjøres.²¹²

²¹⁰ Rt. 2011 s. 1104, avsnitt 18-19.

²¹¹ Andenæs (1971) s. 165-166. Se også Andenæs (1965) s. 301-302.

²¹² Andenæs (1971) s. 165-166.

Som innvendig mot dette verdibaserte argument er det dog grunn til å fremheve at det er nettopp det at tiltalte var psykotisk på handlingstiden som er begrunnelsen for at han blir straffri. Han kan ikke klandres for den foretatte handling, og hva gjerningspersonen risikerer når saken tas opptil doms, for eksempel innesperring begrunnet i samfunnsvernet, bør derfor ikke tillegges stor betydning for forståelsen av rettsregelen og beviskravet.²¹³ Ettersom den senking av beviskravet som ble foretatt av Høyestrett i Rt. 1979 s. 143 var av en vesentlig mer beskjeden grad enn sannsynlighetsovervekt, er det naturlig å anta at de i alle fall ikke har lagt avgjørende vekt på en slik verdibasert begrunnelse.²¹⁴

8.3.1.3 Det både kunnskapsteoretiske og verdibaserte argument

Argumentet med både kunnskapsteoretisk og verdibasert grunnlag er utarbeidet i forbindelse med at psykosekriteriene er vage, i tillegg til at kriteriene har sammenfallende faktiske og rettslige side. Dette medfører at usikkerhet vedrørende om innholdet i de sakkyndiges «erfaringssetninger» vil påvirke det rettslige vilkår for psykose – siden disse setningene samtidig er fundamentet for kriteriene for den diagnostiske del av psykosen.²¹⁵

Der «erfaringssetningene» er av en slik art at det innebærer tvil vedrørende deres karakter, er det allikevel en aksept for at de skal kunne legges til grunn for vurdering, altså et senket beviskrav. Dette tilknyttet det faktum at det er et rettsvitenskapelig spørsmål å ta stilling til grenseproblematikk knyttet til straffrihet. De legislative argumenter bør gjelde i en sådan stilling, og det vil bli tatt i betrakning hvorvidt «erfaringssetningene» er tilstrekkelige for å identifisere virkelighetsbrist hos lovbrystere.²¹⁶

²¹³ Løvlie (2012) s. 177.

²¹⁴ Rt. 1979 s. 143 på s. 147.

²¹⁵ Løvlie (2012) s. 177.

²¹⁶ Løvlie (2012) s. 177.

Det er blitt uttalt at «[e]n slik forståelse av beviskravet vil i realiteten fastslå beviskravets dekningsområde, ved å differensiere mellom psykosefastsettelses ulike bestanddeler. Og en slik eventuell begrunnelse for og forståelse av beviskravet, vil derfor være begrenset til usikkerhet knyttet til forhold som på samme tid er faktiske og rettslige.»²¹⁷ Et senket beviskrav for usikkerhet vedrørende symptomene kriteriene krever, vil ikke kunne begrunnes da kriteriene er i form av subjektive tilstander og fenomener. Et slikt differensierte beviskrav gis i til en viss grad støtte fra et annet rettspraksisområde: Det er blitt lagt til grunn av Høyesterett i en sak om forvaring at man ved avgjørelsen av påstander om faktiske forhold som ligger til grunn for erfaringsbaserte farlighetsvurderinger skal benytte det strafferettslige beviskrav, mens kravet til faregrad håndteres som et senket «beviskrav» for spørsmålet om følgen vil inntre.²¹⁸

9 Noen aktuelle problemstillinger

9.1 Bør utilregnelige kunne bøtelegges?

Som behandlet ovenfor i punkt 8.3.1, medfører en erklæring om utilregnelighet ikke alltid en ubetinget fordel for tiltalte. Det kan derfor spørres om en utilregnelig lovbrøyer etter omstendighetene bør kunne bøtelegges. At det kan være rimelig å ilegge en sinnslidende bot, kan begrunnes ut fra hensynet til gjerningspersonen selv. Denne begrunnelsen er langt på vei sammenfallende med de argumenter som kan fremsettes til fordel for et senket beviskrav (punkt 8.3.1). Det vil derfor her bare gis en kort sammenfatning av resonnementet. For det første kan han dømmes til tidsbestemt behandling, for det annet kan en beskjæring av rettigheter være et følge av at ansvaret beskjæres, og for det tredje kan en utilregnelighetsdiagnose føles som et hardere slag for gjerningsmannens selvfølelse og anseelse enn å bli ilagt straff, særlig hvor det er snakk om mindre alvorlige lovbrudd.²¹⁹

²¹⁷ Løvlie (2012) s. 177.

²¹⁸ Rt. 2004 s. 209, avsnitt 14.

²¹⁹ Andenæs (2004) s. 305-306.

Både i NOU 1974: 17 og NOU 1983: 57 ble det antatt av henholdsvis Straffelovrådet og Straffelovkommisjonen at det fantes et praktisk behov for å bøtelegge «sinnsyke».²²⁰ Forslaget møtte imidlertid kraftig motstand fra Særreaksjonsutvalget i NOU 1990: 5. Det ble her fremhevet at det følger av nyere rettspsykiatrisk praksis at det i utilregnelighetstilfellene vil «foreligge så massive psykiske lidelser at ileggelse av bot vil ha liten mening». Videre uttales det at det er Særreaksjonsutvalgets oppfatning at det overfor denne gruppen lovbryster overhodet ikke bør reageres med straff.²²¹ I NOU 2002: 4 er forslaget fra Straffelovrådet og Straffelovkommisjonen ikke gjentatt.

Selv om norsk rett per i dag ikke har bestemmelser som hjemler bøtestraff for utilregnelige lovbrystere, er nok ikke dette gjennomført fullt ut i praksis. Man kan særlig tenke seg to tilfeller hvor gjerningspersonen blir ilagt bot. For det første har man sett at spørsmålet om tilregnelighet ikke blir drøftet av påtalemyndighet og/eller domstolen i saker som angår bøteleggelse.²²² For det annet er det ikke uvanlig at personer at den psykiske lidelsen ikke er synlig for omgivelsene. Det vil derfor være situasjoner hvor en person med en psykisk lidelse blir ilagt bot for eksempel en trafikkforseelse.²²³ Den sinnslidende kan gjerne fungere relativt godt i samfunnet, og det vil i disse tilfelle trolig ikke falle politiet inn at det her kan være spørsmål om utilregnelighet. At det vil forekomme slike tilfeller hvor utilregnelige gjerningspersoner bøtelegges synes umulig å unngå. Det betyr imidlertid ikke at man av den grunn bør innføres en lovhjemmel for slike unntak fra forbudet mot å straffe utilregnelige lovbrystere. Dette er også det standpunkt Særreaksjonsutvalget tok i NOU 1990: 5. De stiller seg imidlertid i tillegg tvilende til at den gruppen det her er snakk om vil falle inn under § 44.²²⁴

²²⁰ NOU 1974: 17 s. 54 og NOU 1983: 57 s. 161.

²²¹ NOU 1990: 5 s. 47 annen spalte.

²²² Stridbeck/Grøndahl (2012) s. 301-302.

²²³ Innst. O. nr. 34 1996-1997) punkt 5.3.

²²⁴ NOU 1990: 5 s. 47-48, jf. s. 41 annen spalte.

En annen problemstilling som dukker opp i denne forbindelse er strl. § 28. Det følger av bestemmelsens første ledd at det ved ileggelse av bøtestraff skal fastsettes en subsidiær fengselsstraff. Denne straffen skal som utgangspunkt fullbyrdes dersom boten ikke betales. Det følger imidlertid et unntak av straffeprosessloven²²⁵ (heretter strpl.) § 459 første ledd, hvor det heter at “[f]ullbyrding av frihetsstraff skal utsettes dersom domfelte har kommet i en tilstand som nevnt i straffeloven § 44 eller hans helsetilstand ellers gjør fullbyrding utilrådelig”. Man vil derfor som en forlengelse av denne problemstilling, måtte se på følgen av at den sinnslidende ikke betaler boten. Overfor tilregnelige lovbyggere vil den subsidiære fengselsstraffen kunne fungere som en motivasjon og/eller trussel for å betale, men en subsidiær fengselsstraff vil etter regelen i strpl. § 459 ikke kunne fullbyrdes overfor en utilregnelig gjerningsperson. Den ville derfor i realiteten bli stående som en tom trussel. Det fremstår som lite hensiktsmessig å ilegge en utilregnelig gjerningsperson bøtestraff, når straffen ikke vil være reell med mindre den utilregnelige frivillig betaler boten.

9.1.1 Bøteleggelse av psykisk utviklingshemmede

I NOU 1990: 5 uttaler Særreaksjonsutvalget at det overfor gjerningspersoner som er psykisk utviklingshemmet i høy grad, og derfor utilregnelige, verken er rimelig eller hensiktsmessig å reagere med bøtestraff. Dette begrunnes med at det dreier seg om en gruppe hvor bøteleggelse i liten grad anses å virke atferdsstyrende.²²⁶

9.2 Favner straffrihetsbestemmelsen for vidt?

I norsk rett er straff først og fremst blitt begrunnet ut fra hensynet til almen- og individualprevensjon.²²⁷ Straffen er ment å virke atferdsstyrende. Som vi har sett er det lagt til grunn at utilregnelige gjerningspersoner ikke kan lastes for sine lovovertridelser da de

²²⁵ Lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. mai 1981 nr. 25.

²²⁶ NOU 1990: 5 s. 48 første spalte.

²²⁷ Andenæs (2004) s. 81 flg.

ikke har skylddevne. Resultatet vil da være at den atferdsstyrende funksjon faller bort.²²⁸ Spørsmålet i denne sammenheng blir derfor om straffrihetsregelen favner for vidt, da den som følge av det medisinske prinsipp også omfatter de gjerningspersoner som har innsikt i sine handlinger.

En psykotisk gjerningsperson vil også kunne være i stand til å utvise skyld.²²⁹ Dette synspunkt er blant annet fremhevet av Syse som uttaler følgende: «Etter mitt syn oppstår dilemmaene først når utilregnelighetsbestemmelsene utstrekkes til å omfatte personer som har innsikt i egen situasjon, og i det klanderverdige i eget handlingsvalg, men like fullt ikke finnes å kunne rettslig ansvarliggjøres, ut fra «firkantede» rettsregler. Det medisinske prinsipp er en slik regel.»²³⁰

På den annen side er det blitt fremholdt at det medisinske prinsipp «gir de feil vi best vil leve med».²³¹ At bestemmelsen favner så vidt er dermed lovens intensjon, ut fra det synspunkt at vi heller ønsker at en utilregnelig gjerningsperson som har begått et lovbrudd uavhengig av sinnslidelsen tilstås straffrihet, enn at en gjerningsperson uten skylddevne idømmes straff.

Dette synspunkt deles av Mæland, som stiller spørsmål ved hva man faktisk vinner på å ansvarliggjøre utilregnelige på denne måten. Etter en verdimessig avveining er det hans mening at de norske rettsregler står seg godt sett fra et menneskerettssynspunkt, sammenlignet med for eksempel at schizofrene blir idømt fengselsstraff.²³²

²²⁸ Andenæs (2004) s. 292.

²²⁹ Bratholm/Matningsdal (2003) s. 363.

²³⁰ Syse (2006) s. 167-168.

²³¹ Rosenqvist (2002).

²³² Mæland (2000).

Et slikt synspunkt innebærer imidlertid store utfordringer for de rettspsykiatriske sakkyndige. Dersom det skal stilles krav om årsakssammenheng, vil dette reise vanskelige spørsmål, blant annet angående det å bevise eller motbevise at slik årsakssammenheng faktisk finnes hos den enkelte gjerningsperson.²³³ Undersøkelsen vanskeliggjøres av at det vil omhandle handlinger tilbake i tid, for eksempel i tilfeller hvor det anføres at handlingen ble foretatt i atypisk rus. Man må i tillegg være villig til å avvise argumentet om at slike tilstander som § 44 omhandler påvirker så store deler av personligheten at det uansett vil være årsakssammenheng.

Det kan spørres om det overhodet er mulig å påvise årsakssammenheng mellom sinnslidelse og handling ved bruk av psykologiske diagnosesystem. Sett i lys av at de hensyn som begrunner straff tilsier at sinnslidende ikke skal straffes, bør det påvises sikrere og mer effektive metoder for diagnostisering dersom det medisinske prinsipp skal fravikes.²³⁴

Konklusjonen vil dermed avhenge av om man ønsker å opprettholde det medisinske prinsipp, eller om man ønsker å innføre et blandet system. Den store rekkevidden det medisinske prinsipp har er lovgivers intensjon, og dersom man vil videreføre dette prinsipp vil man neppe kunne konkludere med at straffrihetsbestemmelsen favner for vidt. Ønsker man derimot at Norge, i likhet med de fleste andre land, skal ha et blandet system med både psykologiske og medisinske kriterier, slik at det kreves årsakssammenheng mellom sinnslidelse og lovbrudd, vil man naturligvis falle ned på motsatt resultat.

²³³ Mæland (2000).

²³⁴ Mæland (2000).

9.3 Er straffrihetsbestemmelsen diskriminerende overfor mennesker med psykiske lidelser?

Som nevnt i punkt 3.2 er det fra flere hold blitt hevdet at det er en menneskerett å stå til ansvar for sine handlinger.²³⁵ Det vises gjerne til CRPD²³⁶, en konvensjon Norge har underskrevet, men så langt ikke ratifisert, hvor det følger av art. 12 at personer med nedsatt funksjonsevne har rettslig handleevne på lik linje med funksjonsfriske på alle livets områder. Nedsatt funksjonsevne omfatter etter art. 2 annet ledd blant annet «mennesker som har langvarig fysisk, mental, intellektuell eller sensorisk funksjonsnedsettelse [...]». Videre følger det direkte av ordlyden i art. 14 nr. 1. litra b at frihetsberøvelse ikke i noen tilfelle skal være begrunnet med nedsatt funksjonsevne. I konvensjonen er det ikke oppstilt unntak for psykose eller andre alvorlige psykososiale lidelser, og den må derfor antas å gjelde også i slike tilfeller.²³⁷

FNs høykommissær for menneskerettigheter har i forbindelse med konvensjonen uttalt følgende angående strafferettslig ansvarlighet: «På strafferettens område krever anerkjennelsen av rettslig handleevne [legal capacity] for personer med funksjonshemninger at et forsvar basert på strafferettslig uansvarlighet med grunnlag i en mental eller intellektuell funksjonshemning, må avskaffes. I stedet må det anvendes funksjonshemningsnøytrale normer om lovbruddets subjektive elementer, som tar i betraktning den individuelle tiltaltes situasjon.»²³⁸

Slik denne uttalelsen fremstår vil ikke en psykosed diagnose i seg selv kunne være avgjørende for straffansvar. Det må reises spørsmål knyttet til lovbruddets subjektive side, for eksempel om gjerningspersonen handlet med forsett. Dette innebærer at en tiltalt med en alvorlig psykososial lidelse, i de tilfelle hvor han har vært klar over at han begikk et

²³⁵ Se blant annet Syse (2006) s. 169 og Høyer/Dalgard (2002) s.249.

²³⁶ Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne

²³⁷ Lund (2012)

²³⁸ Menneskerettighetsrådets tiende sesjon, A/HCR/10/48

lovbrudd, kan straffes på lik linje med gjerningspersoner uten nedsatt funksjonsevne.²³⁹ Ut fra denne argumentasjonsrekken kan man vanskelig si at någjeldende utilregnelighetsregler er i overensstemmelse med CPRD. De vil således innebære en direkte diskriminering av personer med psykiske lidelser.

Regjeringen ønsker at ratifiseringen av CRPD skal skje samtidig som den nye vergemålsloven trer i kraft.²⁴⁰ Det er forventet å skje 1. juli 2013. Selv om Norge underskrev konvensjonen i 2007, er ratifiseringen utsatt for å sikre at norsk lov er i samsvar med konvensjonen.²⁴¹ Det kan på bakgrunn av dette stilles spørsmål ved om Norge har lagt til grunn en annen tolkning, da denne uttalelsen må forstås dithen at det forutsettes at norsk lov er i samsvar med konvensjonen. Lund hevder at det er lite trolig at ratifikasjon kommer til å skje,²⁴² men dersom ratifikasjon gjennomføres vil det bli interessant å se hvilket utfall denne uoverensstemmelsen vil få hos et internasjonalt klageorgan.

10 Vurdering av dagens ordning

I forbindelse med 22. juli-saken²⁴³ ble tilregnelighetsreglene, og ikke minst sakkyndigbeviset, meget aktuelle, og i tiden etter har det fulgt en viktig og omfattende prinsipiell diskusjon. 25. januar 2013 oppnevnte Regjeringen et utvalg, «Utilregnelighetsutvalget», som har fått i oppdrag å gjennomgå de gjeldende regler om strafferettslig utilregnelighet og bruken av rettspsykiatrisk sakkyndige i straffesaker.²⁴⁴

²³⁹ Lund (2012)

²⁴⁰ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/likestilling-og-diskriminering/funksjonsnedsettelse/funksjonsnedsettelse/fn-konvensjonen-om-rettighetene-til-menn.html?id=682581>

²⁴¹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/aktuelt/nyheter/2013/regjeringen-vil-ratifisere-fn-konvensjon.html?id=718005>

²⁴² Lund (2012)

²⁴³ RG 2012 s. 1153.

²⁴⁴ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dep/styre-rad-og-utvalg/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=710889>

Utvalget ledes av tidligere høyesterettsdommer og riksadvokat Georg Fredrik Rieber-Mohn, og utredningen skal avgis innen 1. september 2014.

Allerede få dager etter oppnevningen ble utvalget utsatt for kritikk. I sin kronikk på www.nrk.no satte Pål Grøndahl spørsmålstegn ved om utvalget er «for teoritung». ²⁴⁵ Det fremheves at bare én person i utvalget er praktiserende rettspsykiatrisk sakkyndig, og at det uten flere med forskningsmessig og praktisk kompetanse kan medføre en risiko for at forslagene fra utvalget blir “luftige og vanskelig å følge opp i praksis”. Om denne kritikken er berettiget kan man vanskelig uttale seg om før utredningen er fremlagt.

²⁴⁵ <http://www.nrk.no/ytring/utlregnelighet-under-mikroskopet-1.10889227>

11 Litteraturliste

11.1 Juridisk litteratur

- Andenæs (2004) Andenæs, Johs. *Alminnelig strafferett*. 5. utg. ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn, Oslo, 2004.
- Andenæs (2000) Andenæs, Johs. *Norsk straffeprosess*. Bind 1, tredje utgave. Oslo, 2000.
- Anners (1996) Anners, Erik *Den Europeiske rettens historie*. Oslo, 1996.
- Bratholm (1980) Bratholm, Anders. *Strafferett og samfunn. Alminnelig del*. Oslo, 1980
- Bratholm/Matningsdal (2003) Bratholm, Anders og Magnus Matningsdal *Straffeloven med kommentarer Første Del. Almindelige Bestemmelser*. 2. utg. Oslo, 2003.
- Ekelöf (1990) Ekelöf, Per Olof *Om värdering av strukturala bevis*. I: Rätt och sanning: ett bevisteoretisk symposium i Uppsala 26-27 maj 1989. Hannu Tapani Klami (red.), Uppsala, 1990.
- Eskeland (2006) Eskeland, Ståle *Strafferett*. 2. utg. Oslo, 2006.
- Gammeltoft-Hansen (1992) Gammeltoft-Hansen, Hans *Fagkundskab og domstolsbehandling*. I: Festskrift til Per Olof Bolding. Lars Heuman (red.). Stockholm, 1992.
- Hagerup (1892) Hagerup, Francis, *Den norske proces*. Kristiania, 1992.

Hov (1999)	Hov, Jo. <i>Rettergang II. Straffeprosess</i> . Oslo, 1999.
Høyer/Dalgard (2002)	Høyer, Georg og Odd Steffen Dalgard <i>Lærebok i rettspsykiatri</i> . Oslo, 2002.
Jacobsen (2004)	Jacobsen, Jørn RT <i>Dom på overføring til tvungent psykisk helsevern</i> . Bergen, 2004.
Mæland (1999)	Mæland, Henry John. <i>Ærekrenkelser</i> . Bergen, 1986.
Skeie (1939)	Skeie, Jon <i>Den norske straffeprosess</i> . Første bind. Oslo, 1939.
Slettan/Øie (1997)	Slettan, Svein og Toril Øie. <i>Forbrytelse og straff</i> . Lærebok i strafferett. Oslo, 1997
Strandbakken (2003)	Strandbakken, Asbjørn <i>Uskyldspresumsjonen</i> . Bergen, 2003.
Waaben (1957)	Waaben, Knud <i>Det kriminelle forsæt</i> . København, 1957.
Warberg (2003)	Warberg, Lasse <i>Dom på overføring til tvungent psykisk helsevern. Om de nye reglene i strl. § 39, og i lov om psykisk helsevern kapittel 5 mv. I: Fortsatt uferdig Festskrift til Thomas Mathiesen. Kristian Andenæs og Knut Papendorf (red.). Oslo, 2003.</i>
Zahle (1976)	Zahle, Henrik <i>Om det juridiske bevis</i> . København, 1976.

11.2 Lover

1274 Magnus Lagabøtes landslov av 1274.

1687 Kong Christian Den Femtis Norske Lov (Norske lov) av 15. april 1687.

1842 Lov angaaende Forbrydelser (kriminalloven) av 20. august 1842.

- 1848 Lov om Sindsyges Behandling og Forpleining av 17. august 1848.
- 1902 Almindelig borgerlig straffelov (straffeloven) av 22. mai 1992 nr. 10.
- 1981 Lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) av 22. mai 1981 nr. 25.
- 1999 Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykiskhelsevernloven) av 2. juli 1999 nr. 62.
- 2005 Lov om straff (ny straffelov) av 20. mai 2005 nr. 28

11.3 Forarbeider

NOU 1974: 17 *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner.*

NOU 1983: 57 *Straffelovgivningen under omforming.*

NOU 1990: 5 *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.*

NOU 2001: 12 *Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker.*

NOU 2002: 4 *Ny straffelov.*

Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) *Om lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).*

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) *Om lov om straff (straffeloven).*

Innst.O. nr. 34 (1996-1997) *Om lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).*

S.K.I. 1925 *Innstilling fra den av Justisdepartementet 11. mai 1922 oppnevnte komité til revisjon av straffeloven.* Første del. Oslo, 1925.

SOU 2002:3 *Psykisk störning, brott och ansvar.*

11.4 Rettsavgjørelser

Rt. 1979 s. 143

Rt. 1993 s. 487
Rt. 1994 s. 772
Rt. 1998 s. 1945
Rt. 2002 s. 1677
Rt. 2002 s. 1683
Rt. 2003 s. 23
Rt. 2003 s. 1085
Rt. 2004 s. 209
Rt. 2004 s. 606
Rt. 2004 s. 887
Rt. 2004 s. 1952
Rt. 2005 s. 104
Rt. 2005 s. 941
Rt. 2005 s. 1091
Rt. 2006 s. 1137
Rt. 2007 s. 1217
Rt. 2008 s. 549
Rt. 2009 s. 876
Rt. 2010 s. 346
Rt. 2011 s. 1104

RG 1998 s. 15

RG 2012 s. 1153

11.5 Artikler

Andenæs (1965)

Andenæs, Johs. *Giftsaken på Hamar – Juridiske randbemerkninger*. I: Lov og Rett 1965.

Hennum (2008)

Hennum, Ragnhild *Tilregnelighet*, I: Materialisten 2008 nr. 6.

- Høgberg (2007) Høgberg, Alf Petter *I hvilken grad kommer rettsanvendelsestil tiltalte til gode?* I: Jussens Venner 2007 nr. 1.
- Høyer/Syse (1991) Høyer, Georg og Aslak Syse *Slem, gal eller begge deler? Om noen konsekvenser av det fremlagte lovforslaget om nye strafferettslige særreaksjoner (NOU 1990: 5).* I: Lov og Rett 1991 nr. 7.
- Johnsen (1987) Johnsen, Jon T. *Prinsippet om at tvilen skal komme tiltalte til gode i straffesaker.* I: Jussens Venner 1987 nr. 5.
- Kallerud/Sulland (1990) Kallerud, Knut H. og Frode Sulland. *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.* I: Lov og Rett 1990
- Lund (2012) Lund, Ketil *Strafferettslig diskriminering.* I: Klassekampen 04.01.12.
- Løvlie (2012) Løvlie, Anders *Strafferettslig psykose – bevistema og beviskrav.* I: Kritisk Juss 2012 nr. 3-4.
- Mæland (2000) Mæland, Øystein *Rettspsykiatriske utfordringer.* I: Tidsskrift for Den norske legeforening 2000 nr. 18.
- Rosenqvist (2002) Rosenqvist, Randi *Rettspsykiatri i fortid, nåtid og fremtid.* I: Tidsskrift for Den norske legeforening 2002 nr. 1.
- Rosenqvist (2006) Rosenqvist, Randi *Bevisvurderinger i rettspsykiatrisk arbeide.* I: Kritisk Juss 2006 nr. 3.

- Stridbeck/Grøndahl (2012) Stridbeck, Ulf og Pål Grøndahl *Utilregnelig «under radaren»? I: Lov og Rett 2012 nr. 5.*
- Sundby (1976) Sundby, Nils Kristian *Strafferetten og dens begrensninger. I: Lov og Rett 1976.*
- Syse (1997) Syse, Aslak *Dømt til behandling – frikjent til fengsel – Nye strafferettslige ansvarsregler og særreaksjoner. I: Nytt i strafferetten nr. 1 1997.*
- Syse (2006) Syse, Aslak *Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer. I: Tidsskrift for strafferett 2006 nr. 3.*
- Torgersen (2012) Torgersen, Sverre *Paranoid schizofreni, paranoide psykoser og personlighetsforstyrrelser. I: Tidsskrift for Den norske legeforening, 2012 nr. 7.*

11.6 Nettdokumenter

- Matningsdal, Magnus Kommentar til Straffeloven. I: Norsk lovkommentar nettversjon. [Sitert 26. oktober 2012].

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/likestilling-og-diskriminering/funksjonsnedsettelse/funksjonsnedsettelse/fn-konvensjonen-om-rettighetene-til-menn.html?id=682581>

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/aktuelt/nyheter/2013/regjeringen-vil-ratifikere-fn-konvensjon.html?id=718005>

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dep/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=710889>

<http://www.nrk.no/ytring/utilregnelighet-under-mikroskopet-1.10889227>

<http://www.pf.no/id/24063>

11.7 Andre rettskilder

Øystein Mæland, Berit Sagfossen og Emmanuel Revis *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Rapport fra utredningsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet 18. mai 2006. Oslo, 30. april 2008.

Andenæs (1971)	Andenæs, Johs. <i>Grunnlaget for utilregnelighetsreglene</i> . Vedlegg nr. 1 til NOU 1974: 17. Oslo, 1971.
----------------	--

Rosenqvist (2008)	Rosenqvist, Randi <i>Innspill fra Den rettsmedisinske kommisjon</i> . Vedlegg nr. 7 til Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring.
-------------------	---

Røstad (1974)	Røstad, Helge <i>Sikringsinstituttet i norsk rett</i> . Vedlegg nr. 3 til NOU 1974: 17. Oslo, 1974.
---------------	---

CRPD	Convention on the Rights of Persons with Disabilities - Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt Funksjonsevne (norsk uoffisiell oversettelse)
------	--

Menneskerettighetsrådets tiende sesjon, A/HCR/10/48, 26. januar 2009.

International Classification of Diseases, 10th Revision, Clinical Modification (ICD-10-CM).

Riksadvokatens rundskriv nr. 4 2001. RA-2001-04. *Utilregnelighetsregler og særreaksjoner*. Av Tor-Aksel Busch.